

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КЎЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РЎДАКИ**

Ба ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 931. 1 (575.3)

ТДУ: 63. 3 (2)

С – 14

**САЙДАЛИЗОДА РУСТАМ АБДУЛЛО
(Сайдалиев Рустам Абдуллоевич)**

**«БАДОЕЪ–УЛ–ВАҚОЕЪ»–И ЗАЙНИДДИН
МАҲМУДИ ВОСИФҶАМЧУН САРЧАШМАИ
ТАЪРИХӢ ЭТНОГРАФИИ АСРҶОИ XV-XVI**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади
илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 6.1.5. Таърихнигорӣ,
маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ

Душанбе – 2026

Диссертатсия дар кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ омода гардид.

Рохбари илмӣ: **Қурбонов Баҳром Раҳмонович** — доктори илмҳои таърих, профессор, ноиби ректор оид ба таълими Донишқадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам—Абуҳанифа

Муқарризони расмӣ: **Муродзода Аҳмадхон Амроҳон** — доктори илмҳои таърих, директори Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ

Сайнаков Сайнак Парпишоевич — номзади илмҳои таърих, дотсент, мудирӣ кафедраи таърихи халқи тоҷики ДДОТ ба номи С. Айни

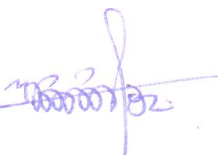
Муассисаи пешбар: **Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғ. Ғафуров**

Ҳимояи диссертатсия санаи «13» майи соли 2026, соати 13:30 дар ҷаласаи шурои диссертатсионии 6D. КОА–024 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) баргузор мегардад.

Бо муҳтавои диссертатсия дар китобхонаи илмӣи ДМТ ва сомонаи расмӣи донишгоҳ (www.tnu.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи «__» ____ соли 2026 фириастода шудааст.

Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои таърих

Умаров А.К.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Бо таҳкими истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзиш ва ба ҷаҳониён муаррифи намудани шахсиятҳои маъруфи халқи тоҷик ба ҳукми анбана даромад. Имрӯзо дар партави нишондодҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рӯй овардан ба мероси таърихӣ гузаштагон аҳамияти хоса пайдо менамояд. Инро пай бурдан душвор нест, ки рисолати таърих метавонад барои миллат ва бедор намудани руҳи худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ, афзун намудани донишҳои таърихӣ насли наврас хизмат намояд. Дар ин росто таҳқиқи саҳифаҳои таърихи мероси арзишманди маънавии гузаштагон дар мисоли «Бадоеъ–ул–вақоъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографӣ масъалаи муҳим ва арзишманди таърихӣ ба шумор меравад.

Яке аз самараҳои начиб ва руҳпарвари даврони соҳибистиклолӣ ва тафаккури нав, ки то рафт соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятиву иҷтимоӣ ва фарҳангии халқи тоҷикро фаро гирифта истодааст, мавриди бозиди назар қарор додани муносибат ба мероси илмӣ таърихӣ ва умуман, тамаддуни башарӣ мебошад. Арзишҳои моддию маънавие, ки дар тули қарнҳо аз ҷониби халқҳо офарида шудаанд, барои дарки дурусти таърих, фарҳанг, расму оин, эътиқодҳои динӣ ва ҷаҳонбинии миллат аҳамияти бузург доранд.

Рӯй овардан ба гузаштаи ҷоҷабоб ва пурифтихори таърихи миллат ба хоҳири гирифтани дарси ибрат аз рӯзгори шахсиятҳои маъруфи сиёсӣ ва адабӣ, илмӣ, нашри осори мондагӯрашон барои худшиносӣ ва хуввияти миллӣ, аз ҷумлаи тадбирҳои судманде буданд, ки дар маркази диққати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошт. Роҷеъ ба омӯзиши мероси таърихӣ миллати тоҷик абармарди дунёи сиёсат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барҳақ қайд намудааст:

«Афроде, ки аз сарнавишти миллат, таърихи гузаштаи сарзамин ва марзу буми ачдодӣ, мероси бои фарҳангӣ ва расму оини ниёгон, дастовардҳои бузург ва шахсиятҳои оламшумули қавму қабоили хеш огоҳӣ надорад, ҳеч гоҳ инсони комил ва фарзанди барӯманди замони худ шуда наметавонад» [43, с. 5].

«Бадоеъ–ул–вақоъ»–и Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографӣ ба ҳисоб рафта, барои омӯзиши паҳлуҳои гуногуни ҳаёти илмӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии мардуми Хуросону Мовароуннаҳр дар охири асри XV ва ибтидои асри XVI мақом ва нақши арзишмандеро ишғол менамояд.

Дар диссертатсия паҳлуҳои гуногуни тарзи зисту зиндагонии мардуми қаламрави Хуросон ва Мовароуннаҳр дар мисоли яке аз муаррихони намоёни давраи асрҳои миёна Зайниддин Маҳмуди Восифӣ бо номи «Бадоеъ–ул–вақоъ» мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Мубрамаи ва зарурияти таҳқиқи «Бадоеъ–ул–вақоъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XV– XVI» дар он аст, ки то кунун ҳамчун пажӯҳиши мукаммали илмии таърихӣ ба таври алоҳида мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор нагирифтааст.

Аҳамияти омӯзиши «Бадоеъ–ул–вақоъ»–и Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографӣ дар ҷанбаҳои зерин ифода меёбад:

1. Ҷойгоҳи “Бадоеъ–ул–вақоъ”–и Восифӣ дар илми таърихшиносӣ;

2. Инъикоси масъалаҳои динии унвону мансаб ва маросими дафн дар баланд бардоштани савияи маърифатнокии донишҷӯён, коромӯзон, унвонҷӯён ва татбиқи барномаҳои хунарӣ ва фарҳангӣ;

3. Истифодаи санъатҳои меъморӣ, мусиқӣ, касбу хунарҳо ва этнографии қаламрави Хуросону Мовароуннаҳр ва ба роҳ мондани таҳқиқоти илмии васеъ дар ин самт;

4. Инъикоси суннатҳои миллии дар замони теуриён;

5. Инъикоси воқеаҳои сиёсии қаламрави Хуросон ва пешгирии чараёнҳои иртиҷой–ифротӣ.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Мавзуи «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографӣ дар маркази таваҷҷуҳи донишмандони ватанӣ, мактабҳои илмии Аврупо ва Руссия қарор дорад.

Гарчанде ҷанбаҳои алоҳидаи мавзӯ дар шакли мақола ва таҳқиқоти алоҳида баррасӣ шуда бошанд ҳам, онҳо имкони инъикоси тамоми паҳлуҳои «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии Хуросон ва Мовароуннахрро фароҳам наменамоянд. Дар рафти таҳқиқот адабиёт ва осори таҳқиқоти илмӣ оид ба паҳлуҳои мухталифи мавзӯ истифода шуданд.

Бо мақсади расидан ба ҳадафҳои гузошташуда ва осон гардидани таҳлил адабиёти истифодагардида ва омӯхташуда ба гурӯҳҳои зерин тақсими гардид:

Ба гурӯҳи якум осори муҳаққиқоне ки паҳлуҳои гуногуни таърихи «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографӣ ва ҳаёти маданӣ–фарҳангии онҳоро ифода менамояд, марбут аст. Таърихи «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии қаламрави Хуросону Мовароуннахр аз тарафи муҳаққиқони хориҷӣ ба монанди П.Н. Лерх [30], В.В. Бертельс [11], А.Н. Болдырев [14], А.А. Семёнов [47], А.М. Беленицкий [9], В.В. Бартольд [7], Е.А. Давидович [21], И.С. Брагинский [16] ва дигарон мавриди таҳқиқи илмӣ қарор дода шудааст.

Дар адабиёти илмии тоинкилобӣ таҳқиқи «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографӣ асосан, дар қорҳои олимони шарқшиносони рус ҳанӯз дар миёнаҳои асри XIX ба монанди П.Н. Лерх [30], Р.Х. Додихудоев [24], Р.Ш. Сотиволдиев [48], Ҷамза Камол [50], А.Шишов [51], А. Джалилов [22] ва ғайра воҷеҳуранд. Маълумоти аввалинро дар бораи Восифӣ ва асари

ӯ «Воқеаҳои ачиб» П.Н. Лерх [30], соли 1858 дар Хива барои осорхонаи Осиё ба даст овардааст.

Дар давраи шуравӣ «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографӣ ва ҳаёти маданият фарҳангии халқи тоҷик дар қорҳои Н.А. Кисляков [29], В.В. Бартолд [7], М.С. Андреев [4], Н.Ф. Гуляницкий [20], И.П. Петрушевский [42], А. Арбобзода [5], Б.Ғ. Ғафуров [17], Н. Мирзоев [34], И.С. Брагинский [16], Е.Э. Бертельс [10], Б.Н. Заходер [26] ва дигарон инъикос гардида буд.

Эҷодиёти Зайниддин Восифӣ ва далелҳои асосии тарҷимаҳои ӯ барои ҷалби ҳислати ҳаёти фарҳангии халқҳои Осиёи Миёна дар як асари муттаҳидшудаи «Таърихи Узбекистон» истифода шудаанд: «Барои тавсифи қардани ҳаёти фарҳангӣ ва адабии даҳсолаҳои аввали асри XVI, ёддоштҳои Восифӣ таҳти унвони «Ҳодисаҳои ачиб» тавачҷуҳи зиёд доранд» менависад муаллифи бахши дахлдор, туркологӣ шуравӣ А.К. Боровков [28, с. 62].

Дар асарҳои Е.Э. Бертелс аҳамияти бузурги ин сарчашмаи илмӣ ҳамчун манбаи муътамади таърихӣ таъкид шудааст. «Ёддоштҳои Восифӣ «Ҳодисаҳои нодир»–ҳуҷҷати барҷастаи давр» менависад Е.Э. Бертелс бо истифода аз силсилаи «ғазалҳои гул»–и Восифӣ барои тавсифи рушди шеърҳои лирикӣ дар асри XVI маълумот медиҳад [11, с. 222].

Маълумот дар бораи Зайниддини Восифӣ дар монографияҳои Е.Э. Бертелс «Навой» ва «Ҷомӣ» диққатҷалбкунандаанд ва инчунин пеш аз ҳама мавқеи Ҷомӣ ва Навоиро дар ҳаёти ҳаррӯза тавсиф менамоянд [10, с. 22].

Ба гурӯҳи дуюм фазои илмӣ олимони ватанӣ, ба монанди С. Айний [1], Б. Ғафуров [18], Э. Раҳмон [52], А. Мирзоев [33], А. Ҷалилов [31], А. Мухторов [37], Р. Ҳодизода [40], Д. Довудӣ [23], Я. Илясов, [27], Н. Ҳотамов [41], С. Муллоҷонов [36], Ғ. Ғойбов [19], Ю. Ёкубов [25], В. Асрорӣ [6], Г. Ҷураева [32] ва дигарон дохил мешавад. Олимони

зикргардида мероси адабии Восифиро дар пахлуҳои гуногуни мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Омӯзиши мероси эҷодии Восифӣ аз ҷониби устод С. Айнӣ нақш ва мақоми махсусро касб намудааст. С. Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» «Бадоеъ–ул–вақоеъ»-ро мухтасар таҳлил намуда, аҳаммияти илмӣ–матншиносӣ ва мардумшиносии онро аз ҷиҳати арзиш ҳамчун шоҳасар ё ин ки ёдгории адабӣ ва таърихӣ доништааст [3].

Устод С. Айнӣ ҳанӯз солҳои 1940–1946 дар саҳифаҳои маҷаллаи «Бо роҳи Ленин» ва «Шарқи сурх» зери сарлавҳаи «Як симои номашӯри адабиёти тоҷик», «Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъ–ул–вақоеъ» мақолаҳо интишор намуда, оид ба ҳусну кубҳи эҷодиёти ин шахсияти нотақрори ҷодаи илму адаб ибрази ақида намудааст. Натиҷаи баррасиҳои устод С. Айнӣ оид ба ҳаёту фаёлияти Зайниддин Восифӣ дар ҳудудҳои Хуросону Мовароуннаҳр дар асари ӯ «Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъ–ул–вақоеъ» мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

«Тоҷикон»-и Б. Ғафуров ба таҳқиқи ҳаёти маданият олимони асри XV ва XVI бахшида шуда, фарогири ҳаёту фаёлияти Зайниддин Восифӣ ва эҷодиёти ӯ низ мебошад [18].

Академик А. Мирзоев пас аз омӯзиши пурра ва ҳаматарафаи эҷодиёти Зайниддин Восифӣ асаре бо номи «Ҳикояҳо оид ба Ибни Сино ва шахсияти ӯ»-ро навишт. А. Мирзоев ҳикояҳо ва афсонаҳои халқиро, ки дар эҷодиёти Зайниддин Восифӣ ба таври хеле зиёд воমেҳӯранд, мавриди таҳқиқ қарор додааст [33, с 141].

Асари Академик А. Мухторов «Аз таърихи фарҳанги Мовароуннаҳр» ба таҳқиқи раванди таърихи давраи асримиёнагии мардуми тоҷик таҳлил гардида, таъкид намудааст, ки робитаҳои фарҳангии Ҳисори Шодмон бо Ҳирот густариш пайдо карда, боиси ривҷёбии соҳаҳои алоҳидаи касбу ҳунар, санъати меъмории, расомӣ, санъати мусиқӣ, бастакорону ҳофизон, навозандагон ва раққосон мегардад [38, с. 12].

Нахустин маротиба матни интиқодии «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Восифӣ дар шаҳри Москва соли 1961 бо дастгирии Б. Ғафуров аз тарафи А.Н. Болдирев ва бори дуввум ин асар бо тавзеҳоти мувофиқ соли 1970 дар Техрон бо дастгирии К. Айнӣ бо кумаки олимони эронӣ чоп мегардад, ки ин рӯйдоди муҳим дар ҳаёти фарҳангии халқи тоҷик ба шумор мерафт.

Т. Мирон дар баҳши илми филология, «Фольклор дар эҷодиёти Зайниддин Восифӣ» кори илмӣ–таҳқиқотӣ анҷом додааст [35, с. 27].

А. Паҳлавонов «Афкори педагогии халқи тоҷик дар асрҳои XVI ва XVII» масъалаҳои ҳаёту ҷаҳоншиносии ҷамъиятию сиёсӣ, таърихӣ, адабӣ ва педагогии Зайниддини Восифӣ таъкид шудааст [54, с. 240].

Дар китоби Р. А. Сайдалиев «Бадоеъ–ул–вақоеъ» хулосагирӣ илмӣ–таърихӣ ва таҳлили этнографӣ» ҷаҳоншиносии илмӣ–таърихӣ Зайниддин Восифӣ ва инъикоси арзишҳои этнографӣ дар он мавриди ақидаронӣ ва таҳқиқ қарор гирифтааст [45, с. 168].

Инчунин, дар осори муҳаққиқони дигар таърихи «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии Хуросон ва Мовароуннаҳр, пайдоиш ва рушди санъат, маросимҳои халқии мотамдорӣ, тӯй, ченақҳои дарозӣ ва ғайра, одоби меҳмондорӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Дар баррасии мавзӯи интиҳобшуда мақолаҳои дар маҷаллаҳо ва шабакаҳои интернетӣ нашргардида низ маълумоти зарурӣ оварда шудаанд.

Дар асоси таҳлили ҳамчунӣ ба муаррихон то имрӯз анҷомдодашуда аз рӯйи ихтисоси таърихшиносӣ масъалаи «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XV– XVI» мавриди омӯзиши коркарди илмӣ ва инъикоси системавӣ қарор дода шудааст. Ҳангоми таҳқиқ ба муаллиф муяссар шуд, ки миқдори зиёди адабиёти илмӣ олимони тоҷик ва ҷаҳониро омӯзад [39, с.56].

Корҳои илмии анҷомдодаи дигар олимони хоричӣ низ ҳангоми омода намудани кори илмӣ ба муаллиф мусоидати ҷабҳол намуданд, ки миёни онҳо кори Х.Х. Фаҳлаёнӣ [49], Р.Ф. Нелсон [44] ва дигарон боиси қайд мебошад.

Таҳқиқоти илмии анҷомдодаи ин олимони заминаи асосии назариявӣ дар самти омӯзиши «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Восифӣ гардиданд. Дар қорҳои илмии ин олимони ҷанбаи илмӣ, таърихии «Бадоеъ–ул–вақоеъ» мавқеи махсусро қасб намудааст.

Осори илмии истифодашуда масъалаи «Бадоеъ–ул–вақоеъ» ҳамчун сарҷашмаи таърихӣ–этнографиро ба таври пароканда инъикос намуда, зарурати таҳқиқи мавзӯро дар шакли маҷмӯӣ боз ҳам бештар менамояд.

Адабиёт ва мақолаҳои илмӣ барои тасвири марҳилаҳои таърихии «Бадоеъ–ул–вақоеъ» сарҷашмаи таърихӣ–этнографӣ» ҳамчун асоси назариявӣ хидмат қардаанд.

Муаллиф ҳангоми таълифи рисолаи мазкур аз гурӯҳи муайяни **сарҷашмаҳо** истифода намудааст, ки онҳоро метавон ба гурӯҳҳои зерин тақсим намуд:

Гурӯҳи якум ва ниҳоят муҳими **сарҷашмаҳо** манбаҳои арабию форсӣ, ки ба таърихи «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарҷашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XV- XVI» мансубанд, инчунин, китобҳои дигар, ки оид ба масъалаҳои илму фарҳанг ташкил медиҳанд.

Гурӯҳи дууми сарҷашмаҳо маводҳои бойгонӣ ташкил медиҳанд. Маълумоти арзишнок ва далелҳои зарурӣ аз бойгонии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (минбаъд АМИТ) истифода шудаанд.

Гурӯҳи сеюмро манбаъ ва маводе, ки бевосита ба раванди омӯзиши илмии «Бадоеъ–ул–вақоеъ» сарҷашмаи таърихӣ–этнографии минтақаи мавриди омӯзиш қарор дода, пеш аз ҳама, маълумот дар бораи таърихи минтақаи омӯхташуда дар ҳудуди ҷумҳурӣ, асарҳо ва мақолаҳои илмии донишмандони соҳа ташкил медиҳанд. Натиҷаи қорҳои

таҳқиқоти донишмандон дар ҷумҳурӣ ба шакли маҷмуаҳо, рисолаҳо, монографияҳо ва ҳисоботҳои, ки дорои арзиши баланди илмӣ мебошанд, ба нашр расидааст.

Дар ин самт мақолаҳо, монографияҳо, китобҳои олимони машҳури хориҷӣ А.Н. Болдирев [13], Е.Э. Бертельс [10], И.С. Брагинский [16], ва дигарон ҳамчун сарчашмаи муҳим ва муътамад дар раванди таҳқиқи масъалаи мавриди пажӯҳиш фаровон истифода шудаанд.

Ба гурӯҳи чорум маводи нашрияҳои даврӣ ва сомонаҳои иттилоотӣ ба мавзуи диссертатсия алоқаманд дохил мешаванд.

Дар баррасии мавзуи интихобшуда мақолаҳои дар маҷаллаҳо ва шабакаҳои интернетӣ нашргардида низ маълумоти зарурӣ оварда шудаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҷаҳорҷӯбаи татбиқи нақшаи дурнамои қори илмӣ–таҳқиқотӣ кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ зери унвони «Заминаҳои рушди этнография (мардумшиносӣ) ва манбаъшиносӣ (барои солҳои 2021–2025)» ба иҷро расид.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқи диссертатсионӣ ин омӯзиши «Бадоеъ–ул–вақоеъ»-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ-этнографии асрҳои XV- XVI иборат аст, ки арзиши он дар қиёс бо дигар осори таърихӣ ва таҳқиқоти илмии муосир мушаххас шавад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба ин мақсад муаллифи рисола ҳалли вазифаҳои зеринро зарур медонад:

– муайян намудани ҷойгоҳи «Бадоеъ–ул–вақоеъ» ва ҳамчун сарчашмаи таърихӣ-этнографӣ мавриди таҳлил қарор додани он дар таърихшиносӣ;

– омӯзиши ҳаёту фаъолияти илмии Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ва вазъи таърихиву сиёсии эҷоди асари «Бадоеъ–ул–вақоеъ»;

– таҳқиқи ҷараёнҳои динии сиёсӣ ва таъсири манфии низоҳои мазҳабӣ ба ҳаёти сокинони Хуросон дар сарчашмаи илмии «Бадоеъ–ул–вақоеъ»;

– муайян намудани умури идории давлатию динӣ ва таҳлили маросими дафн ва тарзи иҷроиши хоси он дар байни гурӯҳҳои этникӣ;

– таҳқиқи пайдоиши санъати меъморӣ, касбу ҳунар, рушд ва нақши онҳо дар ҳаёти мардумони асри XVI;

– омӯзиши санъати созҳои мусиқӣ, рақс, наққошӣ, адабию бадеӣ, сару либос ва ғизо дар асари «Бадоеъ–ул–вақоеъ»;

– таҳлили фарҳанг, суннатҳои мардумӣ ва анъанаҳои миллий дар осори илмии даври замон.

Объекти таҳқиқот. Омӯзиши «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XV– XVI мебошад, ки ҳамчун манбаи таърихӣ ҷойгоҳ ва нақши он дар қиёс бо дигар осори таърихӣ ва таҳқиқоти илмии муосир мушаххас гардад.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот. Таърихи «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XV– XVI омӯзиши ҳамачонибаи таърих, этнография, археология ва фарҳанги ин давра мебошад.

Фарзияи таҳқиқот. «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XV–XVI он вақт мукамал ва самаранок мегардад, ки агар он:

– ба масъалаи ташаккули суннатҳои мардумӣ, фарҳанг, тамаддун, мусиқӣ урфу одат ва анъанаҳои миллий ба тарзи мачмӯй (комплексӣ) нигаронида шавад;

– заминаҳои пайдоишу ташаккули осори таърихӣ–этнографии асри XVI «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин

Маҳмуди Восифӣ дар ҳар як бобу зербоб муайян гардида, дар амал татбиқ карда шаванд;

– дар таҳкику баррасии «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ баробари дигар маводи таълимӣ, сарчашмаҳо низ истифода карда шавад;

– чараёнҳои динии сиёсӣ ва таъсири манфии низоҳои мазҳабии Хуросон дар сарчашмаи илмӣ «Бадоеъ–ул–вақоеъ» муайян карда шавад;

– пайдоиш ва нақши санъати меъморӣ, касбу ҳунар, рушди мусиқӣ, рақс, наққошӣ, адабӣ, бадеӣ, сару либос ва ғизо дар асари «Бадоеъ–ул–вақоеъ» мушаххас кунонида шавад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот)

Таҳлилу омӯзиши сарчашмаҳои лозима вобаста ба моҳияти мавзӯ фарогири се марҳила аз соли 2015 то соли 2024 мебошад:

Марҳилаи якум (солҳои 2015–2018). Оиди мавзӯи таҳқиқшаванда сарчашмаҳои таърихӣ, бадеӣ, фалсафӣ, сотсиологӣ, педагогӣ ва психологӣ ҷамъоварӣ ва таҳлил гардида, соҳти назариявӣ, объект, предмет, фарзия, ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқот муайян карда шуд. Моҳияти «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XV–XVI мавриди омӯзиш қарор гирифт ва инчунин унсурҳо ва ҷузъҳои таркибии суннатҳои мардумии Мовароуннаҳр Хуросон аниқ карда шуд.

Дар марҳилаи дуюм (солҳои 2018–2021) пас аз омӯзишу таҳқиқи сарчашмаҳои лозима масъалаҳои қаламрави Хуросону Мовароуннаҳр дар асри XVI, давраи ҳукмронии охиринаи намояндаи Темуриён Султон Ҳусайн Мирзо Бойқаро (солҳои 1468–1506), заволи давлати Темуриён ва ба сари қудрати сиёсӣ омадани давлати Шайбониёну Сафавиён, инқирози давлати Темуриён, кашмакашиҳои феодалҳо, тохтутоз ва торочғариҳои ҳокимони Сафавиёну Шайбониён, бинобар шиддати низоҳои мазҳабии шиа ва суннӣ то синни 27 солагӣ, тарки ватан

намудани Восифӣ, ба тарафи Мовароуннахр пеш гирифтани мусофират ва ғайра дар диссертатсия мавриди омӯзиш қарор гирифта, мушаххас кунонида шуд.

Дар марҳилаи сеюм (солҳои 2021–2024) натиҷаи ниҳоии диссертатсия таҳлил ва ҷамъбаст гардид. Ҳадафи асосии мавзуи диссертатсия ин мушаххас намудани «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XV–XVI мебошад, ки он ба чор давра чудо гардид:

1. Таназзули салтанати Темуриён дар қаламрави Хуросону Мовароуннахр (1507).

2. Ба сари қудрат омадани сулолаи Шайбониён (1501–1598) дар Хуросон.

3. Ҷанги байни Шайбониён ва Сафавиён ва сиёсати мазҳабии Хуросон.

4. Сафари Восифӣ ба Исфаҳон, Бухоро, Самарқанд, Тошқанд, Шохрухия, Шаҳрисабз, Туркистон.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқ. Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ чандин принсипу услубҳои маъмули маърифатӣ дар илми муосири таърихнигорӣ–айнияти илмӣ (объективияти илмӣ), таърихият, масъалагузорӣ, муқоисаи таърихӣ, системавӣ, таҳлил, илмӣ ва назарӣ истифода шуд.

Истифодаи усули таърихӣ ба мо имкон дод, ки таърихи «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XV–XVI»-ро таҳлил намоем. Бо истифода аз усули муқоиса муаллиф давраҳои гуногун, сатҳ ва сифати таърихи «Бадоеъ–ул–вақоеъ» ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографиро аз рӯи сарчашмаи таърихӣ омӯхта, раванди онҳоро баҳо додааст.

Усули таърихӣ муқоисавии таҳқиқот бо мақсади баҳодиҳӣ ва муайян кардани инъикоси воқеаҳои сиёсӣ ва анъанаҳои миллӣ дар «Бадоеъ–ул–вақоеъ» дар соҳаи таърих, этнография ва фарҳанг истифода шудааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқотро сарчашмаҳои таърихӣ ва адабиёти илмӣ, монографияҳо, маҷмуъаҳо ва мақолаҳои илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ, ки ба таърихи «Бадоеъ–ул–вақоъ» ҳамчун сарчашмаи таърихӣ-этнографии марбут ба «Бадоеъ–ул–вақоъ» мебошанд, ташкил медиҳад. Маъхази асосии таҳқиқот «Бадоеъ–ул–вақоъ»–и Зайниддини Восифӣ аст. Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ «Бадоеъ–ул–вақоъ» ҳамчун сарчашмаи таърихӣ-этнографии Хуросону Мовароуннаҳр бар асоси ин осор қиёс ва бозтоб гардид.

Заминаҳои эмперикӣ. «Бадоеъ–ул–вақоъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ-этнографӣ»–ро мо дар таҳқиқоти худ аз диди таърихшиносӣ, зебоипарастӣ, фалсафӣ, ва равоншиносӣ, баррасӣ намуда, чунин усулҳои эмпирикиро: мушоҳида, таҳлил, муқоиса, суҳбат, арзёбӣ, саволу ҷавоб, ба вачҳоварӣ, қиёскунӣ ва ғайраро мушаххас намудем.

Пойгоҳи таҳқиқот. Натиҷаи таҳқиқи диссертатсия ба омӯзишу баррасии асари «Бадоеъ–ул–вақоъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ оиди инъикоси санъати меъморӣ, касбу ҳунарҳо, санъати мусиқӣ, этнография, фарҳанг, суннатҳои мардумӣ, низоҳои мазҳабӣ, имкониятҳои таърихӣ, анъанаҳои миллӣ ва урфу одатҳои мардуми Мовароуннаҳру Хуросон дар асри XVI нигаронида шудааст. Он расму русумҳое, ки мо дар таҳқиқоти худ зина ба зина ошкор сохтем дар баъзе минтақаҳои Тоҷикистон то ба ҳол побарҷост.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Навгонии илмӣ таҳқиқоти диссертатсиониро мавриди таҳқиқ қарор додани масоили «Бадоеъ–ул–вақоъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ-этнографии асрҳои XV-XVI» ташкил медиҳад, ки дар таҳқиқоти мазкур аввалин маротиба дар шакли комплексӣ дар сатҳи муқаммал, аз лиҳози таърихӣ ба таври илмӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ чунин нуктаҳо ва хулосаҳои асосии муайянкунандаи навгонии илмӣ коркард шудааст, ки ба Ҳимоя пешниҳод мегардад:

– аз ҷониби муаллиф ҳамчун як мавзуи том бори аввал баррасӣ ёфтани инъикоси «Бадоеъ–ул–вақоъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XV–XVI» дар таърихнигории ватанӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуд;

– дар таҳқиқот бар асоси ахбори матни сарчашмаи таърихии «Бадоеъ–ул–вақоъ» муайян намудани шарҳи ҳол, овони ҷавонӣ, рӯзгор ва осори илмӣ–таърихии Зайниддин Маҳмуди Восифӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуд;

– аз ҷониби муаллиф муайян кардани муҳтаво ва мазмуни «Бадоеъ–ул–вақоъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ дар илмҳои таърих ва фарҳанги халқи тоҷик баррасӣ гашт;

– дар таҳқиқ муайян кардани самтҳои асосии «Бадоеъ–ул–вақоъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XV–XVI мавриди таҳқиқ қарор гирифт;

– аз ҷониби муаллиф ҷойгоҳи «Бадоеъ–ул–вақоъ» дар олами илму адаб муайян гардида, инъикоси суннатҳои анъанаҳои миллӣ ва арзишҳои фарҳангии таърихӣ дар он таҳлил гардиданд;

– дар таҳқиқ бар пояи ахбори Восифӣ муайян намудани умури идора ва сохтори давлат ва нақши унвону мансабҳои давлатӣ–маъмури ва динӣ дар ҳаёти сиёсӣ мавриди арзёбӣ қарор гирифт;

– таҳлили воқеии муайян намудани ҷойгоҳи дин ва мазҳабҳои мавҷуда дар дохили давлатҳои мавҷуда таҳлил гардид;

– дар таҳқиқ асоснок карда шудааст, ки дар шароити ҷомеаи гузашта ва имрӯза арзишҳои фарҳангӣ қисми унсурҳои ташаккули ҷомеа нақши муҳимро доро мебошанд;

– истифодаи арзишҳои фарҳангӣ аз қабилӣ тӯӣ, касбу хунар, сару либос, варзиш ва ғайра дар ташаккули ҳисси маънавии сокинони маскунӣ ин минтақа аҳамияти махсус дорад;

– аз ҷониби муаллиф мушкилиҳои «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XV–XVI» муайян гардида, пешниҳодҳои чихати истифодаи арзишҳои фарҳангӣ аз қабилӣ тӯӣ, касбу хунар, сару либос, варзиш ироа шуданд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Дар таърихи халқи тоҷик, махсусан, охири асрҳои XV–XVI давраи ҳукмронии сулолаҳои Темуриёну Шайбониён мақом ва ҷойгоҳи хос дорад. Ин давра ҳамчун давраи таназзули ҷомеаи асримиёнагӣ ва талош барои ҳифзи ҳастии таърихӣ ва эҳёи миллий номгузорӣ шудааст. Маҳз дар ин давраи таърихӣ Восифӣ ба сифати як мутафаккир ва муаррихи тавоно умр ба сар бурда, асари ниҳоят пунарзиши хеш «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–ро эҷод намудааст. Асари мазкур дар воқеъ ба чихати арзиш ва шинохт муътабар мебошад. Мазмун ва мундариҷаи асар ифодакунандаи як марҳилаи таърихи ватан–вилоятҳои Хуросону Мовароуннаҳр буда, ифодакунандаи дигаргуниҳои бузурги ҷамъиятӣ–сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳаёти маданияти ниёгон мебошад.

2. Аз ҷониби муаллиф «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XV–XVI» муайян карда шудааст, ки таърихи зиёда аз 500 сола дорад. Омӯзиши таърихи сиёсии ин давра тибқи маълумоти сарчашмаи илмӣ–таърихӣ «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Восифӣ ба роҳ монда шудааст. Дар қаламрави тоҷикон қавмҳои хурди этникӣ бо урфиятҳо ва анъанаҳои худ умр ба сар мебаранд. Хусусиятҳои тарзи хоҷагидорӣ, машғулият ва тарзи зист, муносибатҳои оилавӣ, иҷтимоӣ, маҳаллӣ, ҳамсоҷавӣ, байни давлатҳо ва ғайра омили сукунати аҳолии ба таври доимӣ, кӯчӣ

ва нимкӯчигӣ гардида, омилҳои дигари мавҷудаи ҷузъии динӣ барангезандаи низои байни онҳо шуда метавонад. Низоҳои харобиовар мавҷуд буданд, ки онҳо ба амният ва осоиштагии зисти мардумони минтақаи мавриди баҳс ҳалал мерасонид. Низоҳои одамон ба вучуд оварда, ба ин ё он тарзи ба бар намудани сару либос, мӯйлабгирӣ аз ҷумла, қулоҳ, ки нишонҳои динист, фарқ карда меистад. Хусусият ва характери низо дар ин давра таҳлил карда шудааст.

3. Пайдоиш ва ташаккули тарзи ҳаёти муқимӣ ва ниммуқимӣ, варзиш, тӯй, сару либос, меҳмондорӣ ва амсоли ин дар ҷомеаи феодалӣ ба назар мерасиданд. Арзишҳои фарҳангӣ бо назардошти мавқеи ҷуғрофӣ, шароитҳои табиӣ, вазъи иҷтимоӣ сиёсӣ таҳлил мегардад. Ҳамчунин, унвону мансабҳои зиёди динӣ ва давлатӣ мавҷуд буда, амалдорони зиёди давлатӣ, аз қабилҳои амиру вазир, муншӣ, мир, миршаб, қозӣ, шайхулислом ва ғайра фаъолият мекарданд, ки дар ҳаёти сиёсӣ маданияи асри XVI нақши назаррас мебозанд.

4. Ҳамчун сарчашмаи таърихӣ-этнографӣ «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ дар омӯзиши инъикоси воқеаҳои сиёсӣ Хуросону Мовароуннаҳр, инчунин, арзишҳои фарҳангӣ, худшиносӣ миллиӣ, ҳудудҳои сиёсӣ омма аҳамияти махсус дорад. Дар ин замина муносибаҳои фарҳангӣ усули натиҷабарзи инсондӯстона дар ҳалли мушкилот дар минтақа доништа мешавад. Маросимҳои дафн, тӯй, хатнасур ва анбанаҳои миллиӣ дар ҳаёти мардуми тоҷик дида мешуд. Дар ин маросимҳо пӯшидани сару либоси махсус, одоби ахлоқи ҳақиқати инсонӣ ба назар мерасанд. Ба тан намудани сару либос ин, пеш аз ҳама, маданияти либоспӯшии инсонро нишон медиҳад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Рисола аҳамияти илмӣ-назариявӣ ва амалӣ дорад ва натиҷаҳои он метавонад ҳангоми таълифи дастурҳои таълимӣ таърихи ҳалқи тоҷик, фарҳанг, курсҳои махсус, таҳия ва мурағабсозии китобҳои таърихшиносӣ, маъхазшиносӣ мавриди истифода

қарор гирад. Хулоса ва тавсияҳои диссертатсия барои таҳқиқи бисёр масъалаҳои мубрами таърихи асрҳои миёнаи Хуросону Мовароуннаҳр ва Осиёи Марказӣ муфид мебошанд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Диссертатсия дар асоси яке аз сарчашмаҳои муътабари насри форсӣ «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддини Восифӣ ва қиёси додаҳои он бо дигар маъхазҳои хаттӣ, рисолаҳои илмӣ донишмандони ҳавзаҳои илмӣ Аврупо, Эрон ва Тоҷикистон навишта шудааст.

Мутобикати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзуи «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XV–XVI» барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои таърих бо шиносномаи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ихтисоси 6.1.5. Таърихнигорӣ, манбаъшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ мутобикат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Муҳаққиқ дар чараёни қор ба масоили меҳварии «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографӣ аҳаммияти ҷиддӣ додааст, ҳамчунин, арзиши илмӣ «Бадоеъ–ул–вақоеъ», мазмун ва мундариҷаи осори мутафаккир, вазъи доираҳои илмиро мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор додааст. Ҳамзамон, дидгоҳи таърихнигорро ба ҳаёти дарбор, ба масъалаи вазъи мазҳабӣ, унвон ва мансабҳои динӣ ва давлатӣ маросим ва суннатҳои мардумӣ дар ҷаҳорҷӯбаи макон (Хуросону Мовароуннаҳр) ва замон мушаххас сохт.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия (гузориши нуктаҳои асосии диссертатсия дар конференсияҳо, маҷлисҳо, семинарҳо ва дигар ҳамоишҳои илмӣ).

Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи факултети таърих, ҳуқуқ ва

муносибатҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ омода гардидааст. Матни комили рисола дар ҷаласаи кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи факултети таърих, ҳуқуқ ва муносибатҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (**Суратмаҷлиси №11, аз 24.06.2025**) муҳокима ва ба ҳимоя тавсия гардид.

Нуктаҳои асосии таҳқиқ дар шакли маъруза дар конференсияи илмӣ–назариявӣ бахшида ба 70–солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ (ш. Кӯлоб, 2015 қисми 2), конференсияи байналмилалӣ илмӣ–амалӣ бахшида ба нақши ҳамгироии илм, инноватсия ва технологияҳо дар рушди иқтисодии кишварҳо–ДТМИ (ш. Кӯлоб, 2016), конференсияи илмӣ–амалӣ байналмилалӣ дар мавзӯи «Тайёр намудани мутахассисони рақобатпазир тавассути ҳамгироии системаи таълимоти Тоҷикистон–Россия–ДТМИ (ш. Кӯлоб, 2018с.), конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ–назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами илму маориф дар шароити ҷаҳонишавӣ» бахшида ба 75–солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва 30–солагии Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон–ДДК (ш. Кӯлоб, 2020 қисми 2), конференсияи илмӣ–амалӣ байналмилалӣ дар мавзӯи «Ҳамгироии илм, инноватсия ва истеҳсолот заминаи асосии татбиқи технологияи дуалии таҳсилот»–ДТМИ (ш. Кӯлоб, 2023), баён шудаанд.

Интишороти натиҷаҳои диссертатсия. Муаллиф мазмуни асосии рисоларо дар 1 монография ва 11 мақолаи илмӣ интишор кардааст. Дар ин радиф 6 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таърифи расиданд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, 7 зербоб, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 189 саҳифаи ҷопи компютериеро ташкил медиҳад.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима мубрамии мавзӯ асоснок, мақсад ва вазифаҳо, объект, доираи таърихӣ, асосҳои назариявӣ ва методологӣ, навгониҳои илмӣ, аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳо ва саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар анҷоми таҳқиқот мушаххас шудаанд.

Боби якуми диссертатсия «**Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ва заминаҳои пайдоишу ташаккули осори илмӣ–таърихӣ дар асри XVI**» ном дошта, аз ду зербоб иборат аст.

Зербоби аввали боби якум ба масъалаи «**Ҳаёту фаъолият, рӯзгор ва мероси илмӣ–таърихии Зайниддин Маҳмуди Восифӣ**» бахшида шуда, муаллиф дар ин зербоб оиди ҷанбаҳои ҳаёту фаъолият, рӯзгор ва мероси илмӣ–таърихии мутафаккири Зайниддин Маҳмуди Восифӣ маълумоти мукамал додааст. Ишора мегардад, ки эҷоди ин нобиғаҳои маъруфи илму адаби тоҷик ба сифати намунаи барҷаста, аз мероси бойи рангин ва ғании марҳалаи асри миёнаи Шарқ баромад намуда, беш аз 500 сол бо шукӯҳи зарфиятҳои наҷиби илмӣ–бадеӣ ва фарҳангии диниаш дар хизмати аҳли башар қарор дорад.

Зайниддин Маҳмуди Восифӣ яке аз мутафаккирони барҷастаи давраи асримиёнагии халқи тоҷик мебошад, ки ҳаёт ва фаъолияти ӯ ба охириҳои аҳди ҳукмронии сулолаи Темуриён ва Шайбониён рост меояд, ки бо офаридани асари илмӣ таърихии «**Бадоеъ–ул–вақоеъ**» маъруфият пайдо кардааст.

Ба андешаи мо, таълимот, андешаҳои ҷамъиятӣ, сиёсӣ ва ахлоқии Зайниддин Восифӣ то ба ҳол мавриди таҳлилу таҳқиқи ҳаматарафа қарор нагирифтааст. Омӯзиши ин масъала диққати намояндагони аҳли илму адабро бевосита ба худ ҷалб намуда буд. Мақом ва андешаҳои инсондӯстонаи Зайниддини Восифӣ аз зодгоҳи ӯ шаҳри Ҳирот маншаъ мегирад. Асари «**Бадоеъ–ул–вақоеъ**»–и Зайниддин Восифӣ барои омӯхтани бисёр

масъалаҳои умдаи таърихи халқи тоҷик, ӯзбек ва эронӣ ганҷинаи пурбаҳост, зеро он дар асоси мушоҳидаҳои шахсӣ, таассуроти ҳуди муаллиф офарида шудааст. Ҳамчунин, дар ин сарчашмаи муҳими таърихӣ маълумоти нодирро дар бораи инкишофи касбу ҳунар ва ривочу равнақи тичорат дар шаҳри Ҳирот ва атрофи он пайдо карда метавонем.

Восифӣ ба ҳайси донишманд ва мутафаккири барҷастаи асримиёнагӣ бо ифшои асари «Бадоеъ–ул–вақоъ» тавонист муҳимтарин масъалаҳои алоқаманд ба мероси фарҳангӣ, ҳаёти иҷтимоии ниёгонамонро бо назари эътироф ва эҳтироми барҷаста баррасӣ намояд. Ҳаёту фаъолият, рӯзгор ва эҷоди чунин мутафаккир, адабиёт ва мероси фарҳангии мо тоҷиконро боз ҳам бойро рангин намудааст. Ҳамин аст, ки асари «Бадоеъ–ул–вақоъ»–и Зайниддин Восифӣ ба ҷумлаи асарҳои илмӣ–маърифатии мероси асримиёнагии Шарқ аз замони эҷод то ба имрӯз эътибороти илмӣ–маърифатиаширо нигоҳ доштааст.

Зербоби дуюми боби якум «**Вазъи Хуросону Мовароуннаҳр дар асри XVI ва шароити таърихии эҷоди асари «Бадоеъ–ул–вақоъ»**» номгузорӣ гардида, дар он диссертант вазъи таърихиро сиёсии эҷоди асари «Бадоеъ–ул–вақоъ»–ро воқеъбинона ба қалам овардааст, ки бештар бар асоси санадҳои ҳаёти алоқаманд мебошанд. Зайниддини Восифӣ дар айёме чашм ба дунёи ҳастӣ кушода, умр ба сар бурдааст, ки мамлақати ӯ давраи бесарусомонӣ, кашмакашиҳои дохилиро берунии аҷнабиёнро аз сар мегузаронид. Ин марҳилаи таърихӣ барои мардуми тоҷик, пеш аз ҳама, барои Зайниддин Восифӣ давраи ниҳоят мушқил, тақдирсӯз ва замони тақсиму порашавӣ дар зери фишори аҷнабиён ба шумор мерафт. Устод С. Айнӣ ин манзараро таҳқиқ намуда, чунин навиштааст: «Дар он замоне, ки Восифӣ дар он зиндагонӣ кардааст, аҳволи Эрон, Хуросон ва Осиёи Миёна аз ҷиҳати сиёсӣ, иқтисодӣ, адабӣ ва маданӣ хеле мураккаб ва печ дар печ буд» [2, с. 9].

Дар муборизаҳои байни ҳокимони алоҳидаи теури Бобур Заҳируддин Муҳаммад соли 1500 Самарқандро ба даст

даровард, вале қабिलाҳои ўзбеки Дашти Қипчоқ бо сарвари Шайбониҳон қисми зиёди Мовароуннаҳро зери итоати худ дароварда, ба Самарқанд лашкар кашиданд. Дар наздикии Сарипул Бобур комилан шикаст хӯрда, Мовароуннаҳро тарк намуд [53, с. 629].

Дар худуди Мовароуннаҳр қазоқҳои бодиянишин саргарми ғорати аҳоли буданд. Яке аз султонҳои машҳури қазоқ Қосимсултон часорат нишон дода, дар соли 1509 ба Муҳаммад Шайбониҳон зарба зад. Дар бораи ин лаҳзаи ҳамлаи temuрийён ба суи бодиянишинони қазоқ Восифӣ дар «Бадоеъ–ул–вақоеъ» чунин маълумот додааст: «Оқибат фақир ва мавлоно Амир Ҳусайн ва писари қозии Тошканд иҷозат талабида, мутавачҷеҳи Тошканд шудем. Ва аз он ҷо ба Туркистон рафтем. Иттифоқо (хон ва Кучумхон ва соири) салотини Самарқанд чихати тохти қазоқ ба Туркистон омаданд. Хоча Офок, ки вазири султон Абусаид буд, ба воситаи оризае дар Саброн таваққуф намуда буд» [12, с. 422].

Қаламрави Хуросону Мовароуннаҳр дар асри XVI минтақаи зиддиятҳо ва ҷангу ихтилофи ҳокимони замон маҳсуб меёфт. Зайниддини Восифӣ маҳз дар ҳамин замони пурихтилоф асари безаволи худ «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–ро эҷод намудааст.

Асари мазкур маҳз дар ҳамин шароити душвор барои баррасии вазъи сиёсии замон, мақом ва ҷойгоҳи аҳли дин, бароҳмонии шаклҳои тадрис, тичорат, мушкилоти муносибатҳои иҷтимоӣ ва намунаҳои мероси фарҳангӣ, расму суннат, урфу одат, шаклҳои хоҷагидорӣ, машғулиятҳои касбӣ, касбу ҳунароҳои мардумӣ, ҷангу ихтилофҳои ҳокимон, муборизаҳои пайравони аҳли дину мазҳабҳо ва дигар масъалаҳои ҳаёти иҷтимоӣ–сиёсӣ, иқтисодию фарҳангии замон арзишманд мебошад.

Восифӣ ба ҳайси як нафар шахси муътабари замони феодалӣ ба ҳаёти иҷтимоӣ ворид гардида, дар зиндагӣ бо касбу кори гуногун машғул мегардад. Дар партави эҷоди ин асар маълумотҳои ҷолиб ва бештар роҷеъ ба вазъи таърихию сиёсии

замон, масъалаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоии аҳолии, ҳокимону дарбориён, аҳли афкор, доираи эҷоду ҳунар ва дигар масъалаҳо баррасӣ мегардад, ки хеле муҳим мебошанд.

Боби дуюми диссертатсия «**Инъикоси вазъи мазҳабӣ ва масъалаҳои динӣ дар «Бадоеъ–ул–вақоеъ»**» номгузорӣ шуда, аз ду зербоб иборат аст.

Зербоби якуми боби дуум «**Инъикоси низоъҳои мазҳабӣ дар «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ**» буда, дар зербоби мазкур, тасвири низоъҳои мазҳабӣ ҳадафи омӯзиш қарор дода шуда, таҳлили масоили динӣ, низоъҳои байниҳамдигарии аҳли шиа ва суннӣ анҷом гирифтааст.

Умуман низоъҳои мазҳабии асри XVI дар заминаи шиапарастӣ сабзиш ёфта, то ба дараҷаи баланди инқишофи ҳеш расида, дар муносибатҳои байни инсонҳо тухми нифоқро барангехтааст. Натиҷаҳои низои байни мазҳабии шиа ва суннӣ ҷоҷаҳои зиёдеро ба бор оварда, ба инқишофи ҳаёти илмӣ, маданӣ ва хоҷагии халқи тоҷик таъсири манфӣ мерасонад.

Фикру андешаҳо дар бораи низоъҳои мазҳабӣ дар «Бадоеъ–ул–вақоеъ», яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол намудааст. Низоъҳои мазҳабӣ ва амалҳои пешгирифтаи саркардаҳои он бо пуштибони аз ҳокимияти мавҷуда ҳанӯз аз замонҳои қадим барои ғасби ҳокимияти мавҷуда талош доштанд, онҳоро ба амалҳои зишт даст задан гирифтҳо кардааст. Ҳадаф, тарзу усул ва воситаҳои паҳн гардидани низоъҳои мазҳабии замонро муайян намуда, ба амали кардани онҳо камар мебастанд.

Низоъҳои мазҳабӣ, оқибатҳои ҷоҷабори манфии он сабаби марғи садҳо ҳазор одамон, харобии шаҳру деҳаҳои обод, касодии маънавиёт, фарҳанг ва ғайра мегарданд. Дар қаламрави паҳновари Осиёи Марказӣ аксари аҳолии пайрави дини ислом, шохҳои суннӣ мебошанд. Арабҳои бадавӣ дар ибтидои паҳн намудани дини ислом барои ташаккули тамаддуни ин минтақа таъсири калон расониданд. Ин омилҳо дар оянда барои

инкишофи фарҳанги таърихӣ, ташаккули анъанаҳои миллӣ ва дараҷаи зиндагонии онҳо таъсири амиқ гузошт. То имрӯз хусуматҳои этникӣ ва зиддиятҳои мавҷудаи байни мардумони хурду кучак пурра нест нагардидаанд. Чунин ҳолати тезу тунди тазоди сиёсии муташанниҷро мо дар байни як қисми аҳолии тоҷикони ҷануб ва шимоли қаламрави Хуросон мушоҳида карда метавонем.

Дар осори илмӣ таърихии «Бадоеъ—ул—вақоеъ»—и Восифӣ ба сифати сарчашмаи илмии таърихӣ тавонистааст аз хусуси ваъи таърихию сиёсии замон, рафтору кирдор ва амалҳои нохуби пайравони мазҳаби шиаро нисбат ба пайравони мазҳаби сунӣ дар ҳудуди вилояти Хуросон, аз ҷумла, шаҳрҳои Машҳад, Нишопур ва Ҳирот возеҳу равшан нишон диҳад. Пешбурди сиёсати мазҳабӣ дар ибтидои асри XVI аз ҷониби шоҳ Исмоили Сафавӣ ва тӯдаи Сафавия бо роҳи зӯри теғу шамшер ва қатли одамон ба роҳ монда шуда буд. Дар натиҷаи паҳн намудани таълимот ва мафкураи хеш пайравону аскарони қизилбоши Сафавия ба таҳқир ва қатли намояндагони мазҳабҳои дигар даст мезаданд.

Дар зербоби дуюми боби дуюми **“Баррасии мартаба, маросим ва мансабҳои маъмурӣ дар «Бадоеъ—ул—вақоеъ»** се нуқтаи муҳим, аз ҷумла унвон ва мансабҳои динӣ, маросими дафн, унвон ва мансабҳои давлатӣ—маъмурӣ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудааст.

Ба андешаи муаллиф дар асри XVI барои умури идораи давлат ва танзими аҳволи динии мамлакат унвон ва мансабҳои зиёди динӣ амал мекард, ки дар «Бадоеъ—ул—вақоеъ» мавқеъ ва нақши онҳо дар ҳаёти динӣ нишон додааст..

Дар асри XVI дар қаламрави давлати Темуриён, Шайбониён ва Сафавиён нуфузи дини ислом пурзур буда, шумораи зиёди унвону мансабҳо ва мартабаҳои динӣ, аз қабилӣ шайхулислом, шайх, қозӣ, муфти, хатиб, имом, халифа, мухтасиб, мартабаи илмию динии ҳазрат, аълоҳазрат, мавлоно,

мавлавӣ, авлиё, суфӣ, мулло, махдум, мунодӣ, хоча, уламо, доруламо, пешво, муқтадо ва амсол ба инҳо амал мекарданд.

Вазифаи қозӣ дар асрҳои миёна пеш аз ҳама назорат аз болои рӯҳониён, масҷиду мадрасаҳо ва қонунҳои шаръии мавҷуда иборат буд.

Ба андешаи муаллиф муҳтасиб амалдоре буд, ки дар гузашта ба иҷрои нозири аҳкоми ислом, риояи тартибу қоида, ба дурустии сангу тарозу, нарху наво дар бозорҳо, мадрасаҳо назорат мебуд. Вожаи муҳтасиб дар эҷодиёти муаррихони давраи асрҳои миёна бештар вомехӯрад. Дар тарафи рости тахти подшоҳӣ сарлашқарон, шайхулислом, қозии аскар аълам (муфтӣ) ҷойгир буданд ва ҳар яке аз ин унвону мансаб ва мартабаҳои динӣ дар рукни давлатдорӣ қоидаю қонун, нақш ва вазифаҳои хоси худро дошта, дар мустаҳкам намудани пояҳои ҳокимияти мавҷуда ёрии амалӣ мерасонид.

Омӯзиши мартабаю мансабҳои динию маъмурии мардуми тоҷик ҷанбаи дигари меҳварии асарӣ мазкур ба шумор меравад. Дар заминаи таҳлил ва ҳулосагириҳои асарҳои илмии олимони варзидаи замони шуравӣ ва муосири тоҷик нақш ва устувории мақоми мансабҳои зиёди динию маъмурии мардумӣ дар қори умури идораи давлат ва ҳокимияти аҳди Хуросону Мавороуннаҳр, ки хоси он замон буд ва мақому мартабаи худро доштанд, ба сифати намуна нишон дода шудаанд.

Дар ин зербоб масъалаи маросими дафн ҳамчун маросими хоси хислати шарқӣ мансуби арзишҳои исломӣ ва урфияти мардумӣ тасвир ёфтааст. Масъалаи дигари марбут ба маросими дафн ин гузоштани сангнавиштаҷот дар болои қабр бо забони арабӣ мебошад. Дар асри XVI Зайниддини Восифӣ катибаи санги мазори Сионҷочоҳонро, ки ҳокими Тошканд буд, навиштааст. Сангнавиштаҷот ё санги ёдоварӣ таърих аст, чунки як давраи муайяни таърихро ифшо месозад.

Дар вақти омӯзиши «Бадоеъ–ул–вақоъ» мо як қатор унвон ва мансабҳои маъмуриро, ки дар асрҳои миёна хеле маъмул буданд, аз қабилӣ амир, муҳрдор, садри аъзам,

сипаҳсолор, девонбегӣ, мирзобошӣ, мир, миршаб, мирохӯр, караулбегӣ, бий, хоқон, додхоҳ, иноқ, атолиқ, ясовул, қосид, кадхудо, доруға, навкар, вакил, пайкӣ, муставфии девон, осафҷоҳ (назоратчии бино), кутволи қалъа (коменданти қалъа), бек (ҳокими музофот ё вилоят), удайчӣ (мудири тафтишот) ва монанд ба инҳоро дучор омадем. Ҳар як унвон ва мансабҳои дар боло зикргардида ба самтҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла, боҷситонӣ, андозситонӣ, молиёт, артиш, тартиботи ҷамъиятӣ, роҳу об, хабаррасонӣ ва ғайра фаъолияти худро нигаронида буданд.

Омузиши унвону мансабҳои динию маъмурӣ дар асоси асари Восифӣ «Бадоеъ–ул–вақоеъ» нишон дод, ки дар асрҳои XV ва XVI онҳо ба таври хеле зиёд мавҷуд буда, ҳар яке дар самти фаъолият, коргузори ва корбарии дохили қаламрави мамлакат вазифаҳои хешро пеш бурда, амалҳои муайянеро ба сомон мерасониданд.

Боби сеюми диссертатсия «Бадоеъ–ул–вақоеъ» ҳамчун **сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XV–XVI** номгузори шуда, аз се зербоб иборат аст.

Зербоби якуми боби сеюм «**Инъикоси ҳаёти меъморӣ ва ҳунармандӣ дар «Бадоеъ–ул–вақоеъ»** номгузори шуда, масъалаҳои таҳқиқи вазъи ёдгориҳои меъморӣ ва касбу ҳунархоро дар бар мегирад.

Муҳаққиқ қайд менамояд, бунёди қалъаю қаср, мақбара, мадрасаю масҷид, корвонсарой, миршабхона, ҳаммому маҷмааҳои варзишӣ, ишратхона, зиндон ва ғайра рӯйдоди муҳим дар ҳаёти фарҳангии асри XVI ба ҳисоб меравад.

Ҳамчунин, муаллиф ибраз менамояд, ки ёдгориҳои меъморӣ арзишҳои фарҳангӣ дорад, ҳатто бо ин мақсад далелҳои зиёдеро доир ба инкишофи ин соҳа дар ҳаёти мардумон аз «Бадоеъ–ул–вақоеъ» мисол овардааст. Бо назардошти ин нуқта, мавзуи мазкур аҳамияти арзишмандеро доро мебошад.

Дар «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Восифӣ сухан дар хусуси ёдгориҳои меъмории тоҷикон меравад, ки он аз ҳунари меъморӣ ва лоихакашии гузаштагони мо дарак медиҳанд. Мо онҳоро аз диди хеш чунин тақсимбандӣ намудем: биноҳои маъмури, динӣ, иҷтимоӣ, хоҷагӣ ва фарҳангӣ.

Биноҳои маъмури: ба биноҳои маъмури мадраса, манора, қалъа, девонхона, корвонсарой, работ, зиндон, маҳкама, миршабхона, қаср, қасобаҳо дохил мешаванд.

Биноҳои динӣ: ба ин намуди биноҳо масҷид, мазор, мақбара, чиллахона, хонақоҳ, хонаҳо ва ҳучраи мадрасаҳо дохил мешуд.

Биноҳои иҷтимоӣ: гармхона, болохона, ҳаммом, ишратхона, шаробхона, сардоба, хайма, кушк, хиргоҳ, ҳарам, бом, китобхона, бурҷ, сарой, майхонаҳо шомили ин намуд биноҳоянд.

Биноҳои хоҷагӣ: ба ин намуди биноҳо анҷомхона, ҳезумхона, ганчинахона, амборхона, долон, ҳавлӣ, хона, хайма, суфа, ҳучра, сароча, айвон, қазнок, ҳавз, ҳочатхона, тоқ, чуғулхона, болохона, оғилхона, саисхона, ахтахона, чомахона, обгинахона, меҳмонхона, кафшгоҳ, ошхона дохил мешуд.

Биноҳои фарҳангӣ: биноҳо, боғҳои беруни шаҳрӣ, тарабхона, маҷмааҳои варзишӣ, осорхона, ҳавзҳои шиноварӣ, чойхонаҳо ва монанди инҳо ба намуди биноҳои мазкур мутааллиқанд.

Дар сохтани бино истифодаи хишти пухта мавқеи асосӣ дошт. Баъзан дар бинокорӣ ҳам хишти хом ва пухтаро дар як вақт ба кор мебаранд. Масалан, девори биноро аз хишти хом ва гунбади онро аз хишти пухта месозанд.

Дар замони мавҷудияти давлати Темуриён дар қаламрави Хуросону Мовароуннаҳр сохтумони иморатҳо авҷ гирифта буд. Ба андешаи мо дар меъмории ин давра ҳоҷамкорӣ рангу ба ранг бештар ба назар намоён буд. Хиштҳои қошқинкорӣ нақшҳои зебо ва рангҳои кабуд, сафед ва нилобӣ ва нақшҳои бо усули кундал кашидашуда дар ороиши биноҳои ин давра аз

санъати хунармандӣ гувоҳӣ меод. Масолеҳи асосии иморатсозӣ аз гил, хиштҳои хому пухта ва чӯб иборат буд. Дар иморати қасрҳо нақшу ниғор ва тасвири муҳорибаҳою чашнҳои дарборӣён бештар дида мешуд.

Зербоби дуҷуми боби сеюм ба масъалаи «**Инъикоси санъати мусиқӣ ва этнографӣ дар асари таърихии «Бадоеъ-ул-вақоеъ»** бахшида шуда, дар он муҳим будани нақши санъат дар ҳаёти мардуми тоҷик, намудҳои санъат, соҳаҳои миллӣ ва навозиши асбобҳои мусиқӣ дар байни мардум, иҷрои санъати рақс, санъати наққошӣ, адабӣ-бадеӣ, санъати дӯхти сару либос ва омода кардани ғизоҳо ва ғайраҳо мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

Муаллиф дар бораи хунармандону санъаткорони машҳури шаҳри Хирот, аз қабилҳои Ҳусайни Кӯчакноӣ, Ҳасани Нойӣ, Ҳофиз Мири Хонанда, Ҳофиз Басир ва Миросӣ, Зӯҳраи Чангӣ, Сайид Аҳмади Ғиччакӣ, Цигарии Чангии Муғанӣ, Муҳибалии Балабонӣ, Ҳасани Удӣ, Алӣ Кӯчаки Танбури, Қосималии Қонунӣ, Мирзо Байрами Қонунсоз, Мақсуд Алиӣ Раққос ва Моҳҷучуқи Раққос маълумот додааст. Диссертант чунин мешуморад, ки ҳар як пешаи хунар барои омӯзиш ва муайян намудани пешравиҳои иҷтимоӣ дар ҷомеаи мавҷуда аҳамияти калон дорад.

Мусиқӣ, баҳусус дар замони ҳукмронии амир Ҳусайни Бойқарои Темурӣ дар қаламрави Хуросону Мовароуннаҳр ба дараҷаи баланд тараққӣ карда, амрони Темурӣ барои санъаткорони мумтоз подошҳо дода, хунармандони ин соҳаро бештар тарғибу ташвиқ карда, онҳоро дар сафарҳои худ ҳамроҳ мегирифтанд.

Дар асри XVI дар қаламрави Хуросону Мовароуннаҳр бисёр нишонаҳои анъанаҳои маданӣ ба монанди иду маросимҳо, санъати мусиқӣ, сурудҳои рақс ва санъати рассомӣ пайдо шуда, то ба рӯзгори мо боқӣ мондаанд. Шумораи зиёди бастакорон, хофизон, раққосон ва навозандагони маъруфи мусиқии классикии зиёде ҳаёт ба сар

бурдаанд. Мугаассифона, сарчашмаҳои таърихӣ, адабӣ ва мусиқӣ, ки дар онҳо номи хунармандону ҳофизон ва асбобҳои мусиқии онҳо зикр гаштааст, то ҳол омӯхта нашудаанд. Бинобар ин, мо мақсад гузоштем, ки ба маълумоти «Бадоеъ–ул–вақоъ»–и Зайниддин Восифӣ таъриҳи қарда, дар бораи бастакорону ҳофизон, навозандагону раққосон ва асбобҳои мусиқии онҳо маълумоти муфассал диҳем.

Ба андешаи мо, асари «Бадоеъ–ул–вақоъ»–и Восифӣ барои омӯхтани таъриҳи санъати мардумони қаламрави Афғонистон, Осиёи Миёна ва Эрон дар асри XVI сарчашмаи муҳимми таърихӣ ба шумор меравад.

«Бадоеъ–ул–вақоъ» ба сифати сарчашмаи арзишманди таърихӣ, роҷеъ ба масъалаҳои мардумшиносии халқи тоҷик аҳаммияти бузургро касб намудааст. Ҳамчунин санъати дӯхти сару либос ва омода кардани ғизоҳо ва ғайраро мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

Дар бораи санъат дар «Бадоеъ–ул–вақоъ» маълумотҳои ҷолиби диққат дода шудааст. Восифӣ номи ҳофизон, раққосон, навозандагон, номи асбобҳои зиёди мусиқиро дар асар нишон додааст. Сарфи назар аз ҷангҳои байниҳамдигарӣ, ҳаёти фарҳангӣ дар дарбори ҳокимони Сафавӣ ва Шайбонӣ, асосан, дар анъанаҳои дарбории асрҳои пеш дар марказҳои бузурги фарҳангии Мовароуннаҳру Хуросон, Эрон, аз қабилҳои Бухоро, Самарқанд, Марв, Ҳирот, Табреш, Машҳад, Шероз, Исфохон ва ғайра пеш мерафт.

Зербоби сеюми боби сеюм **«Инъикоси суннатҳои мардумӣ ва анъанаҳои миллӣ дар «Бадоеъ–ул–вақоъ»** унвон гирифта, ба ташкил ва баргузории маросими тӯӣ, чашну маросими марбут ба тӯӣи арӯсӣ, одоби меҳмондорӣ, варзиш, **ҷенакҳои вазн, дарозӣ ва пул** бахшида шудааст.

Муаллиф иброд меорад, ки маросими тӯӣи тоҷикон аз интиҳоби арӯс, хостгорӣ, ғоғиҳа, никоҳбастан, ба хонаи домод бурдани арӯс, саргарошони домод, пеши тахт гузоштани шаҳ ва арӯс, ҷоғаҳандозон ва ғайра иборат аст. Дар рисола дар бораи

тӯйи арӯсию домодӣ, анъана ва фарҳанги қадимаи мардуми тоҷик маълумотҳои васеъ дода шудааст.

Яке аз масъалаи мавриди омӯзиш қарордодаи мо дар «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддини Восифӣ ин маросими тӯйи арӯсию домодӣ мебошад. Чашни арӯсии тоҷикон дар ҳаёти маънавию иҷтимоӣ мақоми махсусро ишғол мекунад. Ин маросим намунаи барҷастаи иҷтимоисозии муносибатҳои оилавӣ аст. Иҷтимоисозӣ дар маросимҳои марбут ба таваллуди кӯдак, хатнатӯй ва мӯйсартарошон низ баръало мушоҳида мешавад [46, с. 7].

Маросими тӯйи тоҷикон аз рӯйи анъанаи миллӣ ба чунин давра тақсим карда мешавад: хостгорӣ, тӯйи фотиҳа, қалинг ё туқузбарӣ, никоҳ, рӯйбинон.

Қадами нахустини тӯй аз хостгорӣ шуруъ мегардад. Хостгорӣ дар асари Восифӣ «Бадоеъ–ул–вақоеъ» дучор гардидааст, ки «...ба хоҷаи бозаргон гуфт, ки барҳез (ва) Табрэз рав ва фалон духтар, ки мазкур шуд (аз барои ин писар) хостгорӣ кун» [12, с. 807].

Нақши хостгорон дар бунёди оила бузург аст. Хостгорон аз ду нафар зан ва мардони рӯзгордида иборат буда, барои интиҳоби арӯс мебаромаданд. Онҳо барои розӣ кунонидани падару модари духтар нақш мебозиданд. Пурсучӯи онҳо тӯл мекашид. Онҳо дар ҷустуҷӯи духтари зебо ва қоматбаланду тарбиядида мебаромаданд.

Масъалаи дигари мавриди омӯзиш қарордодаи мо анъанаҳои миллӣ, аз ҷумла варзиш мебошад. Аз замонҳои қадим сар карда, мардуми тоҷику форс ба масъалаи варзиши насли наврасу ҷавонон диққати ҷиддӣ додааст. Дар сарчашмаи қадимаи таърихӣ ин мардум дар бораи ба ҷавонон омӯзонидани шамшерзанӣ, найзапартоӣ, гурзпартоӣ, гуштингирӣ, шатранҷбозӣ, аспдавонӣ, гӯю ҷавгонбозӣ, бузқашӣ ва ғайра далелҳои зиёде оварда шудааст. Дар гузашта ягон чашни миллӣ бе давидану чаҳидан, гурзпартоиву камонварӣ, аспдавонию ҷавгонбозӣ, гӯштиную шиноварӣ,

бандкашиву муштзанӣ ва дигар навъҳои варзиш доир намегашт. Ба андешаи ниёгон, ҷавонмарди ҳақиқӣ, ки масъулияти нигоҳбонии марзу бум ва хонаводаро бар уҳда дорад, ҳатман бояд хунарҳои варзишӣ дошта бошад. Аз ин рӯ, онҳо кӯшиш мекарданд, ки ба фарзандон аз овони хурдсолӣ ин хунарҳоро омӯзонанд. Мардуми тоҷик аз қадим варзишро беҳтарин воситаи солим нигоҳ доштани тан ва руҳ медонистанд.

Варзиш ба саломатии инсон аҳаммияти бузург дорад. Варзиш минбаъд дар осори бадеию педагогии Абулқосим Фирдавӣ, Ибни Сино, Кайковус, Носири Хусрав ва дигарон ҷои намоёнро ишғол кардааст. Зайниддин Маҳмуди Восифӣ дар асараш «Бадоеъ–ул–вақоеъ» дар бораи варзиш маълумоти ҷолиб додааст.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Пас аз омӯзишу пажӯҳиши рисолаҳои татқиқотӣ, китобу дастурҳо ва мақолаҳои илмӣ, киёси назарии «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи пурқиммати таърихӣ–этнографӣ мо ба чунин хулоса омадем:

1. «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Восифӣ сарчашмаи пурқиммати таърихӣ–этнографӣ буда, дар омӯзиши таърихи миллати тоҷик ва илму фарҳанги он аҳаммияти бузурги таърихӣ дорад. «Бадоеъ–ул–вақоеъ» аз ҷониби мутафаккир ва воқеанигори тоҷик Зайниддин Восифӣ бо забони содаи тоҷикӣ форсӣ навишта шуда, ҳамчун осори муътабари таърихӣ дар доираҳои илмӣ бисёре аз кишварҳои олам шуҳрат дорад. Воқеан ҳам, таърихи ин ё он давраро бештар аз рӯи манбаҳои таърихӣ сафарномаву сиёсатномаҳо, васиятномаву зафарномаҳо, шоҳномаву ёддоштҳои адибону мутафаккирони гузашта омӯхта баҳогузорӣ мекунанд.

«Бадоеъ–ул–вақоеъ» сарчашма ва маъҳази нодири таърихӣ буда, ҷанбаҳои гуногуни рӯзгори халқи тоҷикро дар

худ фаро гирифтааст. Муайян намудани шарҳи ҳол, муҳити илмӣ, вазъи сиёсии замони Зайниддини Восифӣ ва пайдоиши асари «Бадоеъ–ул–вақоеъ» ҷолиби диққат ва қимати баланди илмиро доро аст. Ин мавзӯ тавачҷуҳи бештари муҳаққиқонро ба худ ҷалб намудааст. Аммо шинохта шудани мақом, ҷойгоҳ ва моҳияти илмии асари Восифӣ «Бадоеъ–ул–вақоеъ», муайян намудани сарчашмаи илмии инкишофи он ва нақши он дар илми таърихшиносӣ аҳаммияти бузург дорад.

2. Мутафаккири тоҷик Зайниддин Маҳмуди Восифӣ пас аз муҳожират аз зодгоҳи хеш вилояти Хуросон ба тарафи Мовароуннаҳр муддати сайри таъриҳиаш бисёр мочаро ва муноқишаҳоро аз сари хеш гузаронидааст. Ӯ дар зинаи пасти тараққиёти ҷамъияти патриархалии феодалӣ умр ба сар бурда, дар ин муҳити мураккаб асари «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–ро навишта, ба ояндагон мерос гузошт.

Асари мазкур сарчашмаи муҳими таъриҳӣ–этнографӣ мебошад, ки ҷойгоҳи хешро то имрӯз пойбарҷо нигоҳ доштааст. «Бадоеъ–ул–вақоеъ» ҳодиса ва рӯйдодҳои таъриҳии дар нимаи дуюми асри XV ва нимаи аввали асри XVI, ки дар сарзамини Хуросону Мовароуннаҳр ба амал омадаанд, дар худ фаро гирифтааст [11–М].

3. Пас аз истилои шаҳри Ҳирот аз тарафи шоҳ Исмоили Сафавӣ соли 1510 Восифӣ ба таъқиби низоъҳои миллии мазҳабӣ гирифтोर шуд. Тӯдаи Сафавиён мардумро ба кофару мусулмон ҷудо карда, низои динии байни мазҳабиро бармеангехтанд. Дар ибтидо нуфузи Сафавиён ва пайравони онҳо дар қисмати шимолии Хуросон устувор гардида, охишта охишта таъсири он ба қисмати ҷанубии мамлакат ба шаҳри Ҳирот омада расид.

Қизилбошони шиа ба таҳқири сунниён даст заданд. Дар натиҷа дар ҷомеа нооромию ноамнӣ ба амал омада, одамони бегуноҳ аз дасти мазҳабтарошон ба қатл расонида шуданд. Шаҳри Ҳирот бузургтарин маркази илму фарҳанги тоҷикон ба шумор мерафт, аз фаъолият боз монда, саробаш тамоман

хушкид. Дар асри XVI ин низоъҳо ба дараҷаи олии ҳеш бо ҳам бархӯрд карданд. Низоъҳои мазҳабӣ ва оқибатҳои манфии он сабаби марғи садҳо ҳазор одамон, харобии шаҳру деҳаҳои обод, касодии маънавиёт, фарҳанг, ҳоҷагӣ ва ғайра мегардад [6–М].

4. Инъикоси масъалаҳои динӣ, аз ҷумла, маросими дафн дар «Бадоеъ–ул–вақоъ» яке аз ҷойҳои асосиро ишғол менамояд. Дар ҳар як давраи таърихӣ дар баргузорию ин маросим як навоарӣ эҷод мегардад. Зимни омӯзиши маросими дафн аз рӯи асари Восифӣ «Бадоеъ–ул–вақоъ» гузаронидани маърақаҳои ин маросим аз қабилӣ саритахтагӣ, панҷшанбегӣ, чил, шашмоҳагӣ, сари сол ва дастархон ҷамъ карданро мушоҳида ва пайдо накардем.

Амали умуро идора ва тарзи ҷойгиршавии унвону мансабҳои маъмурӣ ва диниро метавон дар усули идораи давлат истифода намуд. Дар ин давра як қатор унвону мансабҳои динӣ ва унвону мансабҳои маъмурии зиёд амал мекард [3–М; 4–М].

5. Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ба ҳайси донишманд ва муҳаққиқи замони ҳеш дар баррасии мероси мадания сокинони Хуросон ва Мовароуннаҳр нақш ва ҷойгоҳи хосаро соҳиб аст. Шароити таърихӣ нақш ва макоми мутафаккиро чун донишманди зақӣ ва фарзанди замон муайян менамояд. Ӯ ноадолатҳои замони давлатдории Темуриёнро бо ҷашми худ дида, дар осори ҳеш аз пошхӯрӣ ва парокандашавии ин сулола ба таври васеъ маълумот додааст.

Аз ин ҷиҳат, нишон додани фаъолияти ин мутафаккири бузург дар ин соҳа, андешаҳо ва назарияҳои пешқадами ӯ ҳам дар ин давра ва минбаъд ҳам барои муайян намудани нақши таърихии вай дар илми таърихи халқи тоҷик, аз ҷумла, таърихнигорӣ дар шароити имрӯзаи соҳибистиклолии мамлакат аҳаммияти калон дорад.

6. Санъати халқии мусиқӣ ва сурудхонӣ дар ин давра ҳамчун як ҷузъи муҳими фарҳанги миллати тоҷик ба дараҷаи баланди инкишоф расида буд. Мусиқӣ, баҳусус, дар замони

хукмронии Султон Ҳусайни Бойқарои Темурӣ ба дараҷаи баланди тараққиёт мерасад. Амирони темурӣ барои санъаткорони мумтоз подошҳо дода, хунармандонро ташвиқ мекарданд.

Дар тӯли таърих тоҷикон бо санъати халқӣ, хунари волои худ, аз қабилӣ косибӣ, оҳангарӣ, заргарӣ, меъморӣ, санъати ҳарбӣ, кӯлолӣ, кандакорӣ, зардӯзӣ, пӯхту пазӣ нону ғизоҳои гуногун шуҳрат пайдо намуда буданд. Касбу хунар сарчашмаи пешбурд ва беҳтар намудани авзои иҷтимоии сокинон ба шумор мерафт. Умуман, асари Зайниддини Восифӣ «Бадоеъ–ул–вақоъ» ҳазинаи бузурги дурдонаҳои ганҷи сухан аст. Дар он зарбулмасал, панду ҳикмат, фолклор ва таърихи зиёда аз панҷсадсолаи ниёғони шуҳратманди мо бо тамоми зебӣ, ғасоҳат ва каломи сухани оламшумул фаровон омадаанд.

Ҳамчунин, санъати либос ва тайёр намудани ғизоҳои миллий ва ғайра низ дар ин давра хеле рушд намуда буд. Сару либоси халқҳои сокини ин сарзамин хусусияти хоси миллии худро доранд. Либосҳои мардона вобаста ба маҳал хусусиятҳои хоси худро дошт. Масалан, ўзбекҳои Хоразм, туркманҳо ва қароқалпоқҳо либосҳои аз матои рангшаш сурх дӯхташударо мепӯшиданд. Тоҷикон ва ўзбекҳои Фарғона бештар либосҳои рангашон сабз ва кабуд тайёркардашударо истифода менамуданд [2–М; 8–М; 10–М].

7. Ҳамчун манбаъ ва осори таърихӣ-этнографӣ «Бадоеъ–ул–вақоъ» ба масъалаи хӯрокҳои миллий, тарзи дурусти тайёр намудани онҳо, ҷойгоҳ ва гуногунранг омода намудани он ва матбаҳо (ошхонаҳо)–и шаҳрӣ маълумоти муҳим медиҳад. Сардори ошпазон, ҷои омода намудани ғизоӣ ва амсоли инҳоро Восифӣ дар «Бадоеъ–ул–вақоъ» ба таври хеле васеъ нишон додааст [1–М].

8. «Бадоеъ–ул–вақоъ»–и Восифӣ тарзи зиндагонӣ, урфу одат, расму оин, одоби мемондорӣ ва паҳлуҳои дигари рӯзгори сокинону бошандагони Хуросону Мовароуннаҳрро инъикос менамояд. Раванди таълиму тарбия дар мадраса, хонақоҳ,

масҷид, бозору хиёбон ва хонаҳои фозилон ба роҳ монда шуда, бо забонҳои форсӣ ва арабӣ сурат мегирифт. Дар ин давра дар мадрасаҳо бештар илмҳои гуногун, аз ҷумла, сарфу нахви арабӣ, мантиқ, маонию баён, риёзиёт, таърих, улуми динӣ–фиқҳ, тафсир, ҳадис ва ғайра таълим дода мешуд. Мавҷудияти китобхонаҳо ҳамчун манбаи илму дониш ва ҳифзи осори таърихӣ саҳм ва нақши бузург дошт.

Инъикоси фарҳанг, рушди мадрасаҳо, яъне мактабҳои нахустини ибтидоӣ, суннатҳои мардумӣ, анбанаҳои миллӣ, намунаҳои расму оини тасвиргардида дар «Бадоеъ–ул–вақоъ» метавонад дар бедор намудани мероси фарҳангии мардуми минтақаи Осиеи Марказӣ хизмат намояд. Маросими тӯй дар ин давраи таърихӣ бо вижагиҳои хоси худ баргузор мешуд. Маъноӣ тӯй ин базм, шодию хурсандӣ мебошад [7–М; 5–М].

9. Варзиши бадан яке аз роҳҳои солимгардонии мардум буда, дар солимии инсоният хизмат менамояд. Бозиҳои гӯшгин, давидан, чаҳидан, бузкашӣ, камонварӣ, шатранҷбозӣ ва амсоли ин дар байни мардумони минтақаи мавриди омӯзиш қарордодаи мо ба таври васеъ дида мешаванд. Дар чашнҳои мардумӣ, аз ҷумла, чашни Наврӯз ин навъҳои варзишро бештар дидан мумкин аст, ки аз пайвасти гузашта бо имрӯз далолат менамояд.

Бозиҳои миллӣ дар ҳар давраи замон мақоми хоси худро доранд. Варзиш ҳамчун як ҷанбаи муҳимми ҳаёти инсонӣ аҳаммияти амалӣ дорад. Варзиш барои тамошо ва диққати одамонро ба худ ҷалб намудан набуда, балки барои обу тоб додани мустаҳкамияи бадан, ҷобукию тобоварӣ ва саломатии бардавом мебошад. Аз маълумотҳои Восифӣ бармеояд, ки дар шаҳри Ҳирот барои баргузории бозии гӯшгин майдони махсус мавҷуд буд. Шоҳ Ҳусайни Бойқаро ба ривочи ин навъи варзиши бадан диққати махсус меод [9–М].

10. Восифӣ дар «Бадоеъ–ул–вақоъ» оид ба сиккаҳо ва гардиши муносибатҳои пулӣ дар ҳудуди давлати Темуриёну Шайбонӣ маълумот додааст. Ҳангоми омӯзиши асари мазкур

мо маълумотҳои хеле ҳам ҷолиби диққатро оид ба пулҳои охири асри XV ва ибтидои асри XVI давраи давлатдорӣи Темуриёну Шайбониён дастрас намудем, ки дар омӯзиши вазъи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ин давраи таърихӣ нақши амалӣ доранд. Танга ҳамчун ёдгории хаттӣ дар қушодани бисёр масъалаҳои муҳимми ҳаёти иҷтимоӣю иқтисодӣ, сиёсӣ, динӣ ва фарҳангии мардум ба сифати сарчашмаи муътамади таърихӣ ёрии амалӣ расонида метавонанд [10–М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои

таҳқиқот

1. Нашри интиқодии «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашма ва осори таърихӣ–этнографӣ имконият медиҳад, ки бештар мавзуоти муҳимро доир ба унсурҳои давлатдорӣ, авзои сиёсӣ, иҷтимоӣ, арзишҳои фарҳангӣ, эътиқоди мардум, расму оин, анъанаю суннатҳои неки миллию башарии ниёғони худ, густариши робитаҳои тичоратӣю фарҳангӣ, муҳоҷирати аҳли илму адаб, касбу ҳунар дар аҳди Темуриёну Шайбониён ва Сафавиён ба Хуросону Мовароуннаҳр балки ба дигар шаҳру минтақаҳои нисбатан дуру наздик ошноӣ пайдо кунем.

2. Таълимоту таълифоти «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, инъикоси дин, вазъи мазҳабӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва пешгирӣ аз густариши ҳаракатҳои ноҳуши ифротгароӣ дар ҷомеаи имрӯза роҳнамову тарбиятгари мо хоҳад шуд.

3. Дар доираи курсҳои маҳсус бо истифода аз «Бадоеъ–ул–вақоеъ» ва дигар маъхазҳои таърихӣ дар бораи ҳодисаҳои таърихӣю ҳудуди Хуросону Мовароуннаҳр дар давраи асрҳои миёна таълим дода шавад, аз аҳаммият ҳолӣ нест.

4. Дар барномаҳои таълимии фанҳои манбаъшиносӣ ва таърихнигорӣ омӯзиши асари «Бадоеъ–ул–вақоеъ» манфиатовар аст.

5. Дар доираи лоиха, рисолаҳои илмӣ ва хондани курсҳои махсус «Бадоеъ–ул–вақоеъ» ба унвони маъхазии муҳими таърихӣ этнографӣ мавриди омӯзиш қарор гирад.

6. Омӯзиши «Бадоеъ–ул–вақоеъ» дар тарбияи ҳисси зебоипарастӣ, маънавӣ, санъати меъморӣ ва касбу ҳунароҳои миллӣ ва фарҳангии мо тоҷикон мусоидат менамояд.

7. Баъзе масоили меҳварии муҳими таърихи давлатдорӣ замони Ғафурӣ Шайбонӣ ва Сафавиён, аз ҷумла, санъати меъморӣ, қандакорӣ ва гачкорӣ барин ҳунароҳои мардумӣ дар асоси қиёс ва истифода аз «Бадоеъ–ул–вақоеъ» мавриди омӯзиш қарор дода шаванд.

8. Қарордони идеологӣ ва фарҳангии Вазорати фарҳанг ба хотири арзишҳои миллӣ метавонанд, аз «Бадоеъ–ул–вақоеъ» баҳрабардорӣ намоянд. Дастури хидматӣ дар доираи аҳли илм бо мақсади дуруст баррасии намудани арзишҳои миллӣ ва суннатҳои мардумӣ қарор гирад.

9. Вазорати маориф ва илми ҷумҳурӣ бо мақсади беҳдошти соҳаи таълиму тарбия дар МТМУ аз ин сарчашмаи таърихӣ ба пуррагӣ истифода намояд.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРҶОИИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

а) Монографияи илмӣ:

[1–М]. Сайдалиев Р.А. Бадоеъ–ул–вақоеъ, ҳулосагирии илмӣ–таърихӣ ва таҳлили этнографӣ [Матн] / Р.А. Сайдалиев. Душанбе: Ирфон, 2019. 165с.

б) Мақолаҳо, ки дар нашрияҳои тақризишавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой гирифтаанд:

[2–М]. Сайдалиев Р.А. Ривҷӯбии санъати мусиқӣ ва рассомӣ дар «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ [Матн] / Р.А. Сайдалиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – №3/6 (176). – Душанбе, 2015. – С. –13–16. (ISSN 2074–1847).

[3–М]. Сайдалиев Р.А. Инъикоси маросими дафн дар

«Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ [Матн] / **Р.А. Сайдалиев** // (ISSN 2219–5408) Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. №1 (84). Душанбе, 2020. – С. 191–195. (ISSN 2219–5408).

[4–М]. Сайдалиев Р.А. Инъикоси сару либоси миллӣ дар сарчашмаи илмӣ–таърихии «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ [Матн] / **Р.А. Сайдалиев** // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. №1 (25). Кӯлоб, 2021. – С. 52–58. (ISSN 2616–526).

[5–М]. Сайдалиев Р.А. Инъикоси масоили туй дар сарчашмаи илмӣ–таърихии «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ [Матн] / Р. А. Сайдалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. №1 (26). Кӯлоб, 2022. – С . 226–231. (ISSN 2616–5260)

[6–М]. Курбонов Б.Р., Сайдалиев Р.А. Инъикоси вазъи низоъҳои мазҳабӣ ва оқибатҳои он дар «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ [Матн] / Б.Р. Курбонов, Р.А. Сайдалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. №2 (31). Кӯлоб, 2023. – С . 305–313. (ISSN 2616–5260).

[7–М]. Сайдалиев Р.А., Носиров Х.С. Таърихи пайдоиши мадрасаҳо дар қаламрави вилоятҳои Хуросон ва Мовароуннаҳр дар асрҳои XV–XVI [Матн] / Р.А. Сайдалиев, Х.С. Носиров // – С . (ISSN 2616–5260) Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. №2 (31). Кӯлоб, 2024. – С. 300–311. (ISSN 2616–5260)

в) Мақолаҳое, ки дар дигар нашрияҳо ба таъб расидаанд:

[8–М]. Сайдалиев Р.А. Инъикоси вазъи дар «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ [Матн] / Р.А. Сайдалиев // Маводи конференсияи илмӣ–амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Нақши ҳамгироии илм, инноватсия ва технологияҳо дар рушди иқтисодии кишварҳо» – ДТМИ. Кӯлоб, 2016. – С. 135–137.

[9–М]. Сайдалиев Р.А. Унвон ва мансабҳои давлатӣ маъмурии асрҳои XV–XVI [Матн] / Р.А. Сайдалиев // Маҷаллаи

илмии Академияи Идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2020. – С. 45–48.

[10–М]. Сайдалиев Р.А. Инъикоси сиккаҳо ва гардиши муносибатҳои пулӣ дар ҳудуди давлатҳои Темуриёну Шайбониён дар асари «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ. Конференсияи илмӣ–амалии байналмилалӣ дар мавзуи «Ҳамгирии илм, инноватсия ва истехсолот заминаи асосии татбиқи технологияи дуалии таҳсилот» – ДТМИ. Кӯлоб. 2023. – С. 414–418.

[11–М]. Сайдалиев Р.А. Ривожёбии санъати мусиқии аҳди темуриён дар асари «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ [Матн] / Р.А. Сайдалиев // Маводи конфронси илмӣ–назариявӣ дар мавзуи «Нақши Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ дар тайёр намудани мутахассисон», бахшида ба 70 солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Қ. 2. Кӯлоб, 2015. – С. 30–33.

[12–М]. Сайдалиев Р.А. «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ сарчашмаи илмӣ–таърихӣ [Матн] / Р.А. Сайдалиев // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ–амалӣ дар мавзуи «Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таъмини амнияти миллии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар шароити тағйирпазирии ҷаҳон. Кӯлоб, 2022. – С. 255–258.

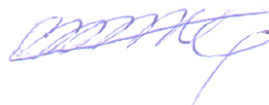
**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

На правах рукописи

ВБД: 931. 1(575. 3)

ТДУ: 63. 3 (2)

С-14

**САЙДАЛИЗОДА РУСТАМ АБДУЛЛО
(Сайдалиев Рустам Абдуллоевич)**

**«БАДОЕЪ–УЛ–ВАКОЕЪ» ЗАЙНИДДИНА МАХМУДА
ВАСИФИ КАК ИСТОРИЧЕСКО-
ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК XV-XVI-ГО
ВЕКОВ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени кандидата
исторических наук по специальности 6.1.5.

Исторография, источниковедение и методы исторического
исследования

Душанбе – 2026

Диссертация выполнена на кафедре истории и методики преподавания истории Кулябского государственного Университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Научный руководитель: **Курбонов Бахром Рахмонович** — доктор исторических наук, профессор, проректор по учебной части Таджикского исламского института имени Имома Аъзама Абуханифа

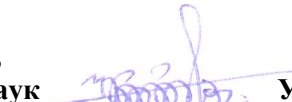
Официальные оппоненты: **Муродзода Ахмадхон Амрохон** — доктор исторических наук, директор Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ
Сайнаков Сайнак Парпишоевич — кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа ГПУТ имени С. Айни

Ведущая организация: **Худжендского государственного Университета имени академика Б.Г. Гафурова**

Защита диссертации состоится «13» мая 2026г в 13:30 на заседании диссертационного совета 6D. КОА–024 при Таджикском национальном университете (734025, город Душанбе, проспект Рудаки, 17).

С диссертацией можно ознакомиться в научной библиотеке ТНУ и на официальном сайте университета www.tnu.tj.

Автореферат разослан « _____ » _____ 2026г.

**Учёный секретарь
Диссертационного совета,
кандидат исторических наук** **Умаров А.К.**

ВВЕДЕНИЕ.

Актуальность темы исследования. С укреплением государственной независимости Республики Таджикистан стало традицией изучать и представлять миру известных личностей таджикского народа. Сегодня в свете наставлений Основателя мира и национального единства–Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона обращение к историческому наследию прошлого приобретает особое значение. Нетрудно заметить что миссия истории может послужить нации и пробудить духа национального самосознания и благочестия, повысить исторических знаний подрастающего поколения. В этом контексте изучение страниц истории ценного духовного наследия прошлого на примере «Бадоеъ–ул–вакоеъ» Зайниддина Махмуда Васифи как историческо-этнографический источник XV-XVI-го веков считается важным и ценным историческим вопросом.

Одним из благородных и вдохновляющих периодов независимости и нового мышления, которое все более охватывает различные сферы общественной, социальной и культурной жизни таджикского народа, является пересмотр отношения к историческому научному наследию и человеческой цивилизации в целом. Материальные и духовные ценности, созданные народами на протяжении веков, имеют большое значение для правильного понимания истории, культуры, обычаев, религиозных верований и мировоззрения нации.

Обращение к трагической и славной истории нации ради извлечения урока, празднования годовщины национальной государственности и известных политических, литературных и научных деятелей, публикации их наследия для самопознания и национального самосознания были среди важнейших мер, которые стояли в центре внимания Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона. Относительно изучения исторического наследия таджикского народа Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон

справедливо замечает: «Человек, который не знает судьбу своего народа, прошлую историю земли своих дедов, богатое культурное наследие, обычаи и традиции предков, великие достижения всемирно-известных личностей своего народа, никогда не может быть совершенным человеком и великим сыном своего времени» [43, с. 5].

«Бадоеъ–ул–вакоеъ» Васифи считается как историческо-этнографический источник и занимает важное и ценное место для изучения различных научных аспектов культурной, социальной, экономической и политической жизни жителей Хорасана и Мавераннахра в конца XV и начала XVI веке.

В диссертации подвергаются изучению различные стороны образа жизни народов Хорасана и Мавераннахра на примере произведения одного из видных историков средневековья Зайниддина Махмуда Васифи под названием «Бадоеъ–ул–вакоеъ».

Актуальность и необходимость темы данного исследования «Бадоеъ–ул–вакоеъ» Зайниддина Махмуда Васифи как историческо-этнографический источник XV-XVI-го веков заключается в том, что до сих пор оно не подвергнуто самостоятельному изучению и рассмотрению как научное историческое исследование.

Значение изучения «Бадоеъ–ул–вакоеъ» Зайниддина Махмуда Васифи как историческо-этнографический источник выражается в следующих аспектах:

1. Место «Бадоеъ–ул–вакоеъ» Васифи в исторической науке.

2. Отражение религиозных вопросов званий и должностей и похоронных обрядов в повышении уровня образования студентов, стажеров и соискателей и реализации художественно–культурных программ.

3. Использование архитектурной музыки, профессий и этнографического искусства Хорасан–Маваруннахрского региона

и налаживание широких научных исследований в этом направлении.

4. Отражение национальных традиций в период тимуридов.

5. Отражение политических событий территории Хорасана и предотвращение экстремистских и террористических движений.

Степень научной разработанности темы. Темы «Бадоеь–ул–вакоеь» Васифи как историческо-этнографический источник находится в центре внимания отечественных учёных, европейских и российских научных школ.

Хотя некоторые аспекты темы рассмотрены в виде отдельных статей и исследований, они не дают возможность охватить все аспекты «Бадоеь–ул–вакоеь» Васифи как историческо-этнографический источник. В ходе исследования были использованы литературы и научные работы по различным аспектам исследуемой темы.

Для достижения поставленных целей и облегчения анализа используемая и изучаемая литература была разделена на следующие группы:

К первой группе относятся работы исследователей, которые представляют различные аспекты истории «Бадоеь–ул–вакоеь» Зайниддина Махмуда Васифи как историческо-этнографический источник таджикского народа и его культурной жизни.

Таърихи освещения «Бадоеь–ул–вакоеь» как историческо-этнографический источник были предметом научных исследований в работах таких зарубежных исследователей, как П.Н. Лерх [30], В.В. Бертельс [11], А.Н. Болдырев [14], А.А. Семёнов [47], А.А. Белиницкий [9], В.В. Бартольд [7], Е.А. Давидович [21], И.С. Брагинский [16] и других.

В дореволюционной научной литературе изучение «Бадоеь–ул–вакоеь» Зайниддина Махмуда Васифи как историческо-этнографический источник и культурной жизни таджикского народа встречаются в основном в трудах русских

ученых и востоковедов середины XIX в., таких как П.Н. Лерх [30], Р.Х. Додихудоев [24], Р.Ш. Сотиволдиев [48], Хамза Камол [50], А.Шишов [51], А. Джалилов [22] и других. Первые сведения о Васифи и его произведении «Удивительные истории» приобрел П.Н. Лерх [30], в Хиве в 1858 году для музея Азии.

В советский период «Бадоеъ-ул-вакоъ» Васифи как историческо-этнографический источник, культурной жизни таджикского народа были отражены в работах Н.А. Кисляков [29], В.В. Бартолд [7], М.С. Андреев [4], Н.Ф. Гуляницкий [20], И.П. Петрушевский [42], А. Арбобзода [5], Б.Ф. Гафуров [17], Н. Мирзоев [34], И.С. Брагинский [16], Е.Э. Бертельс [10], Б.Н. Заходер [26] и другие.

Творчество Зайниддина Васифи и его основные автобиографические аргументы использованы для обобщения характера культурной жизни народов Средней Азии в едином труде «История Узбекистана»: «Воспоминания Васифи под названием «Удивительные истории» представляет большой интерес для описания культурной и литературной жизни первых десятилетий XVI века»,—пишет автор соответствующего раздела, советский тюрколог А. К. Боровков [28, с. 62].

В работах Э. Э. Бертельса подчеркивается важность этого научного источника как надёжного исторического источника. «Воспоминания Васифи «Удивительные истории» – важной документ того времени»,—писал Э. Бертельс. Использует серию «цветочных газелей» Васифи, чтобы описать развитие лирической поэзии в XVI веке [11, с. 222].

Сведения о Зайниддине Васифи в монографиях Е. Э. Бертельса «Навои и Джоми» привлекательны и первую очередь потому, что описывают положение Джоми и Навои в повседневной жизни [10, с. 22].

Ко вторую группу научного пространства входят такие отечественные учёные как С. Айни [1], Б. Гафуров [18], Э. Рахмон [52], А. Мирзоев [33], А. Джалилов [31], А. Мухторов [37], Р. Ходизода [40], Д. Довуди [23], Я. Илясов [27], Н. Хотамов [41], С.

Муллоджонов [36], Ф. Ғоибов [19], Ю. Ёқубов [25], В. Асрорӣ [6], Г. Чураева [32] и другие. Выше упомянутые учёные исследовали литературное наследие Восифи в различных сторонах и аспектах.

Изучение творческого наследия Восифи со стороны С. Айни занимает особое место. С. Айни в своем труде «Образцы таджикской литературы» («Намунаи адабиёти тоҷик») он, кратко проанализируя «Бадаи-ул-вакаи», подчеркивает его научное, текстуальное и этнографическое значение, а также высокую ценность этого шедевра как литературно-исторического памятника [3].

С. Айни ещё в 1940–1946 годах публиковал статьи на страницах журналов «Бо роҳи ленини» («Путь Ленина») и «Шарқи сурх» («Красный Восток») под рубриками «Неизвестный образ таджикской литературы» («Як симои номашхури адабиёти тоҷик»), «Восифи и заключение «Бадаи-ул-Вакаи», высказывал мнения о красоте творчества этой уникальной личности в области науки и литературы выразил своё мнение. Результаты исследования С. Айни о жизни и творчестве Зайниддина Восифи в Хорасане и Мавераннахре изложены в его работе «Восифи и заключение Бадаи-ул-Вакаи».

«Таджики» Б. Гафурова посвящена исследованию культурной жизни учёных XV–XVI веков, которое охватывает творческую деятельность Зайниддина Восифи [18].

Академик А. Мирзоев после тщательного изучения произведений Зайниддина Восифи издал монографию («Рассказы об Ибн Сине и его личности»). В этой работе А. Мирзоев подвергает исследованию народные сказки и легенды, которые очень часто встречаются в творчестве Зайниддина Восифи [33, с. 141].

Книга академик Ахрор Мухторова (Из истории культуры Мовароуннахра), анализируя историю средневекового периода таджикского народа, подчеркивает, что культурные связи Гиссара с Гератом расширяются, и это приводит к развитию отдельных

профессий, искусств, архитектуры, живописи и музыки, композиторов и танцоров [38, с. 12].

Первый критический текст «Бадаи–ул–вакаи» Васафи был опубликован в Москве в 1961 году при поддержке Б. Гафурова А. Н. Болдыревым, а второй раз эта работа была издана в Тегеране в 1970 г. при поддержке К. Айни с помощью иранских ученых, что считалось важным событием в культурной жизни таджикского народа.

Т. Мирова («Фольклор в творчестве Зайниддина Васафи») посвящена исследованиям в области филологии [35, с. 27].

А. Пахлаванова («Педагогическая мысль таджикского народа в XVI и XVII веках») исследованы вопросы общественно-политической, исторической, литературно-педагогической жизни и деятельности Зайниддина Васафи [54, с. 240].

В работе Р.А. Сайдалиева («Бадаи–ул–вакаи» научно–историческое изложение и этнографический анализ») является предметом мнений и исследований [45, с. 168].

Также, в работах других исследователей изучались вопросы «Бадоеь–ул–вакоеь» как историческо-этнографический источник XV-XVI зарождения и развития искусства, народных траурных обрядов, свадеб, измерения длины и веса, этики гостепримства находится под исследованием.

Статьи, опубликованные в журналах и в Интернете, также содержат необходимую информацию по выбранной теме.

На основе всестороннего анализа работ историков, проведенные на сегодняшний день по специальности историография, вопрос «Бадоеь–ул–вакоеь» Зайниддина Махмуда Васафи как историческо-этнографический источник XV-XVI не подвергался научной разработке и систематическому изучению. В ходе исследования автору удалось изучить большое количество научной литературы таджикских и мировых учёных [39, с.56].

Научная работа других зарубежных учёных также активно содействовала автору в подготовке научной работы, среди них

можно отметить работы Х.Х. Фахлайони [49], Р.Ф. Нельсона [44] и других.

Научные исследования, проведённые этими учёными, стали основной теоретической базы для изучения «Бадаи–ул–вакаи». В научных работах этих учёных научно–исторический аспект «Бадаи–ул–вакаи» занимает особое место.

Наследие использованных научных трудов разрозненно отражают проблему «Бадоеь–ул–вакоеь» Зайниддина Махмуда Васифи как историческо–этнографический источник XV–XVI веков что ещё больше подчеркивает необходимость всестороннего изучения тема.

Литература и научные статьи послужили теоретической базой для описания исторических этапов «Бадоеь–ул–вакоеь» Зайниддина Махмуда Васифи как историческо–этнографический источник XV–XVI веков.

При написании данной диссертации автор использовал ряд **источников**, которых можно разделить на следующие группы:

Первую и наиболее важную **группу источников** составляют персидские источники, относящиеся к истории «Бадоеь–ул–вакоеь» как историческо–этнографический источник XV–XVI веков, а также, других книг по науке и культуре.

Вторую группу источников составляют архивные материалы. Ценные сведения и необходимые доказательства использованы из архива Национальной академии наук Таджикистана (далее НАНТ).

Третью группу составляют источники и материалы, которые непосредственно связаны с процессом научного изучения «Бадоеь–ул–вакоеь» как историческо–этнографический источник в изучаемой области, прежде всего, сведения об истории изучаемой территории в стране, работы и статьи учёных в данной области.

В этом направлении широко использовались статьи, монографии, книги известных зарубежных и российских А.Н. Болдырева [13], Э.Э. Бертельса [10], И.С. Брагинского [16] и

других как важных и надёжных источников в исследовательском процессе.

В четвертую группу входят материалы периодических изданий и информационных сайтов, имеющие отношения к теме диссертации.

Статьи, опубликованные в журналах и в Интернете, также содержат необходимую информацию по выбранной теме достигнуто.

Связь диссертации с программами (проектами и научно-исследовательскими темами). Диссертационное исследование выполнено согласно перспективному плану научно-исследовательской работы кафедры истории и методики преподавания истории Кулябского государственного Университета имени Абуабдуллох Рудаки под названием «Базы развития этнографии и источниковедения (для 2021 – 2025 годов)».

Общее описание диссертации

Цель и задачи исследования. Основная цель диссертационного исследования является изучение «Бадоеъ–ул–вакоеъ» Зайниддина Махмуда Васифи как историческо-этнографический источник XV-XVI, выяснение их значения в сравнении с другими историческими работами и современными научными исследованиями.

Для достижения поставленной цели автор диссертации считает необходимым решение следующих задач:

- определить место «Бадаи–ул–вакаи» и проанализировать его как историко – этнографический источник в историографии;
- изучение жизни и научной деятельности Зайниддина Махмуда Васифи и историко–политической ситуации во время создания произведения «Бадаи–ул–вакаи»;
- исследование религиозно–политических процессов и негативного влияния религиозных конфликтов на жизнь жителей Хорасана в научном источнике «Бадаи–ул–вакаи»;

- определение государственно–административной службы правления, религиозных и анализ похоронных обрядов и особенности их совершения среди этнических групп;
- исследование истоков архитектуры, ремесел, их развитие и роль в жизни народов XVI века;
- изучение искусства музыки, танца, живописи, художественной литературы, одежды и еды в произведении «Бадаи–ул–вакаи»;
- анализ культуры, народных обычаев и национальных традиций в научном наследии того времени.

Объектом исследования является «Бадоеь–ул–вакоеь» Зайниддина Махмуда Васифи как историческо–этнографический источник XV–XVI веков

которое было определено как источник истории места и его роли в сравнении с другими историческими работами и современными научными исследованиями.

Предметом исследования являются историческое освещение «Бадоеь–ул–вакоеь» Зайниддина Махмуда Васифи как историческо–этнографический источник XV–XVI веков, комплексное исследование истории, этнографии, археологии и культуры этого периода.

Гипотеза исследования – заключается в том что «Бадоеь–ул–вакоеь» Зайниддина Махмуда Васифи как историческо–этнографический источник XV–XVI веков будут усовершенствованными и плодотворными, что если оно:

- направлено к проблемам народных обычаев и традиции, национальной культуры, цивилизации, музыки и искусства в совокупности;
- базы возникновения и формирования научного произведения и сочинения – история XVI века «Бадаи–ул–вакаи» Зайниддина Махмуди Восифи определены в каждой главе и параграфов и практически реализуются;

– в исследовании «Бадаи–ул–вакаи» Зайниддина Махмуди Восифи наряду с другими учебными материалама, использовались другие источники;

– определить религиозные политические процессы и отрицательное влияние сектных и вероисповедных конфликтов Хуросона в научных источниках «Бадаи–ул–вакаи»;

– конкретизировать и уточнять возникновение и роли архитектурного искусства, ремесла и профессии, развития музыки, танца, живописца, литературы, художественности, одежды и питания в произведении «Бадаи–ул–вакаи»;

Хронологические рамки исследования.

Анализ и изучения необходимых источников в зависимости от сущности темы для трёх периодов 2015–2024 годы.

Первый период (солҳои 2015–2018 годы). Об исследуемой теме собраны и анализированы исторические, художественные, и психологические источники, определены теоретическая структура, объект, предмет, гипотеза, цель и задачи исследования. Сущность «Бадоеъ–ул–вакоеъ» Зайниддина Махмуда Восифи как историческо-этнографический источник XV-XVI веков изучены в произведении «Бадаи–ул–вакаи» Зайниддина Махмуди Восифи и также конкретизированы и уточнены элементы и составные части народных обычаев и традиций Мовароуннахра и Хуросона.

Во втором периоде (2018–2021 годы) в диссертации после изучения и исследования необходимых источников изучены и конкретизированы проблемама территории Хуросона и Мовароуннахра в XVI веке, период последнего руководства представителя Темуридов Султана Хусайна Мирзо Бойкары (1468–1506 годы), упадка государства Темуридов и политическим приходом во власти государства Шайбонидов и Сафавидов, отмирания государства Темуридов, феодальных борбей, набег и нападение правителей Сафавиянов и Шайбонидов, по причине интенсивности вероисповедческих конфликтов шиитов и

суннитов до 27 летних возрастов и эмигрирования и покидания родины Васифи и их дальнейшее нахождение в Мовароуннахре.

В третьем периоде (2021–2024 годы) были подитожены и анализированы последние результаты диссертации. Основная цель диссертации является конкретизацией «Бадоеъ–ул–вакоеъ» как историческо-этнографический источник произведения великого мыслителя Зайниддина Махмуда Восифи в XV-XVI веков, которое разделяется на четыре периода:

1. Упадок власти царства Тимуридов на территории Хорасана и Мовароуннахра (1507).

2. Приход к власти династии Шейбанидов (1501–1598) в Хорасане.

3. Война между Шейбанидами и Сефевидами в 1510–х годах и установление религиозной политике в Хорасане.

4. Поездка Васифи в Исфахан, Бухару, Самарканд, Ташкент, Шахрухия, Шахрисабз, Туркестан.

Теоретические и методологические основы исследования. В настоящем диссертационном исследовании применён ряд принципов и методов научного исследования, практикуемых в современной исторической науке, в частности, научный объективизм, историзм, постановка проблемы, историческое сопоставление, системность, анализ, научное и теоретическое сопоставление.

Использование исторического метода позволило нам проанализировать историю «Бадоеъ–ул–вакоеъ» Зайниддина Махмуда Васифи как историческо-этнографический источник XV-XVI веков.

Используя метод сравнения, автор изучает разные периоды, уровни и качества «Бадоеъ–ул–вакоеъ» Зайниддина Махмуда Васифи как историческо-этнографический источник из исторического источника и оценивает их процесс.

Историко–сравнительный метод исследования применяется в области истории, этнографии и культуры с целью оценки и

определения «Бадоеъ–ул–вакоеъ» Зайниддина Махмуда Васифи как историческо-этнографический источник XV-XVI веков.

Источниковая база исследования базируются на исторических источниках, научной литературе, монографиях, сборниках и научных статьях отечественных и зарубежных учёных, посвященных истории «Бадоеъ–ул–вакоеъ» как историческо-этнографический источник в Хорасане и Мавераннахре связанные с «Бадаи–ул–вакаи». Основным источником исследования является «Бадаи–ул–вакаи» Зайниддина Махмуда Васифи. В диссертационном исследовании «Бадоеъ–ул–вакоеъ» как историческо-этнографический источник в Хорасане и Мавераннахре в большей степени рассмотрены на основе сопоставления сведений вышеуказанных источников.

Эмперические базы. «Бадоеъ–ул–вакоеъ» Зайниддина Махмуда Васифи как историческо-этнографический источник XV-XVI веков мы исследовали с исторической, эстетической, философской и психологической точки зрения и конкретизировали такие эмперические методы как: наблюдение, анализ, сравнение. Беседа, оценка, вопросо–ответ, сопоставления, аргументы и другие.

База исследования. Результаты исследования направлены на изучения и исследование произведения «Бадаи–ул–вакаи» Зайниддина Махмуда Васифи об отражении архитектурного, профессионального и ремесленного искусства, искусство музыки, этнографии, культуры, народных традиций, вероисповедческих и сектных конфликтов, исторических сектных конфликтов, исторических возможностей, национальных традиций и обычаев и традициях народов Мовароуннахра и Хуросона в XVI веке. Те обычаи и нравы которые мы рассмотрели по ходу исследования в некоторых регионах Таджикистана до сих пор они существуют.

Научная новизна исследования. Научная новизна диссертационного исследования заключается в изучении вопросов «Бадоеъ–ул–вакоеъ» Зайниддина Махмуда Васифи как историческо-этнографический источник XV-XVI веков, которое в

данном исследовании впервые подвергается анализу в комплексной форме на совершенном уровне, исторически с научной точки зрения.

В диссертационном исследовании разработаны следующие основные положения и выводы, определяющие научную новизну, которые выносятся на защиту:

- впервые в отечественной историографии в авторском исследовании «Бадоеъ–ул–вакоеъ» Зайниддина Махмуда Восифи как историческо-этнографический источник XV-XVI веков и как самостоятельная тема в «Бадаи–ул–вакаи» Зайниддина Махмуда Восифи;

- в исследование на основе текста исторического источника «Бадаи–ул–вакаи» подвергнуто изучению годы юности, жизнь и научно–историческое наследие Зайниддина Махмуда Васифи;

- автором рассмотрены определения содержания и значения произведения Зайниддина Махмуда Васифи «Бадаи–ул–вакаи» в науках об истории и культуре таджикского народа;

- в ходе исследования выявлены основные направления «Бадаи–ул–вакаи» Зайниддина Махмуда Восифи как историческо-этнографический источника XV-XVI вв;

- автором определено место «Бадаи–ул–вакаи» в мире науки и литературы, проанализировано освещение в нем исторических традиций и культурных ценностей;

- в исследование дана оценка определению управления и устройства государства, роль государственно–административных и религиозных званий и должностей в политической жизни на основе сведений Васифи;

- проведен объективный анализ положения существующих религий и сект внутри существующих государств;

- в исследование обосновывается, что в прошлом и современных условиях в обществе культурные ценности имеют важную роль как элемент формирования общества.

– Использование культурных ценностей, таких как свадьба, ремесла, одежда, спорт и т. д. имеют особое значение в формировании духовного самосознания жителей края;

– автором выявлены проблемы «Бадоеъ–ул–вакоеъ» Зайниддина Махмуда Восифи как историческо-этнографический источник XV-XVI веков, а также высказаны предложения по использованию таких культурных ценностей, как свадьба, профессии и специальности, одежда, спорт.

Положения, выносимые на защиту

1. В истории таджикского народа, особенно, в конце XV–XVI веков, правление династий Тимуридов и Шейбанидов занимает особое место и положение. Этот период назван как период упадка средневекового общества и попытки сохранить его историческое существование и национальное возрождение. Именно в этот исторический период Восифи жил как могущественный учёный, мыслитель и историк, написал свой самый ценный труд «Бадаи–ул–вакаи». Эта работа на самом деле ценна и достоверна. Содержание работы представляет собой период в истории вилаятов Хорасана и Мавераннахра и отражает великие общественно –политические, экономические, социальные и культурные изменения в жизни предков.

2. Автором определены «Бадоеъ–ул–вакоеъ» Зайниддина Махмуда Восифи как историческо-этнографический источник XV-XVI веков, истории которым насчитывает более 500 лет. Изучение политической истории этого периода основано на сведениях научно-исторического источника «Бадаи–ул–вакаи» Восифи. На территории таджиков проживают небольшие этносы, со своими обычаями и традициями. Особенности хозяйства, занятия и образа жизни, семейные, социальные, местные, соседские, межгосударственные и другие расселения населения становится постоянным, кочевым и полукочевым, а другие существующие частичные религиозные факторы могут спровоцировать конфликт между ними. Существуют разрушительные конфликты. Они угрожают безопасности и

спокойствию жителей обсуждаемой спорной территории. Конфликты возникают по вине людей и так или иначе различаются по тому, как они одеваются, по стрижке усов, в том числе головного убора, который является признаком религии. Анализирована природа и характер конфликта в этот период.

3. Возникновение и формирование туземного и полукоренного образа жизни, спорта, свадеб, одежды, гостеприимства и т. д. наблюдалось в феодальном обществе. Культурные ценности анализируются с учётом географического положения, природных условий, общественно–политической ситуации. Существовали также много религиозных и государственных титулов, в том числе многие государственные чиновники, такие как эмиры и министры, секретари, мир, миршаб, кази, шейхульислам и другие, сыгравшие значительную роль в политической и культурной жизни XVI в.

4. Как историко-этнографический источник «Бадаи–ул–вакаи» Васифи имеет особое значение в изучении и освещении политических событий Хорасана и Мавераннахра, а также культурных ценностей, национального самопознания, самосознания и политической освещенности масс. На этой основе культурные связи считаются как эффективный гуманитарный подход к решению проблем в регионе. Похороны, свадьбы, обрезания и национальные традиции в жизни таджикского народа имело место. В этих церемониях наблюдаются особая одежда, манеры и этика поведения. Одевание одежды, прежде всего, показывает признак культуры одевания одежды.

Теоретическое и практическое значение исследования.

Диссертация имеет важное научно–теоретическое и практическое значение, и ее результаты могут быть использованы при написании учебных материалов по истории таджикского народа, культуры, спецкурсов, разработки и составлении книг по историографии, источниковедению. Выводы и рекомендации диссертации полезны для исследования многих актуальных

проблем истории средних веков Хорасана, Мовароуннахра и Центральной Азии.

Достоверность результатов исследования. Диссертация написана на основе одного из самых достоверных источников персидской прозы и поэзии «Бадаи-ул-вакаи» Зайниддина Васифи и сравнения его данных с другими письменными источниками, научными диссертациями учёных Европы, Ирана и Таджикистана.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертация на тему «Бадоеъ-ул-вакоеъ» Зайниддина Махмуда Восифи как историческо-этнографический источник XV-XVI веков на соискание ученой степени кандидата исторических наук соответствует паспорту Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан по специальности 6.1.5. Историография, источниковедение и методы исторического исследования.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследование. В ходе работы исследователь придает серьезное внимание основным вопросам «Бадоеъ-ул-вакоеъ» Зайниддина Махмуда Восифи как историческо-этнографический источник, также, подвергает анализу и исследованию научное значение «Бадаи-ул-вакаи», содержание произведений мыслителя, состояние научных кругов. При этом он конкретизирует взгляд историка на придворную жизнь, на вопросы религиозной ситуации, религиозных и государственных титулов и должностей, народных обрядов и обычаев в рамках места (Хорасана и Мовароуннахра) и времени.

Апробация результатов исследования (отражение основных положений диссертации на конференциях, научных собраниях, семинарах и других научных симпозиумах). Диссертационное исследование подготовлено на кафедре истории и методики преподавания истории факультета истории, права и международных отношений Кулябского государственного Университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Полный текст диссертации обсужден и рекомендован к защите на заседании кафедры истории и методики преподавания истории факультета истории, права и международных отношений Кулябского государственного Университета имени Абуабдуллох Рудаки (**протокол №11 от 24.06.2025**).

Основные положения исследования изложены в форме доклада на научно–теоретической конференции, посвященное 70–летию Кулябского Государственного Университета имени А. Рудаки (г. Куляб, 2015 часть 2), Международной научно–практической конференции, посвященная интеграционной роли науки, инновации и технологий в экономическом развитии государств–ИТИМ (г. Куляб, 2016), Международной научно–практической конференции на тему «Подготовка конкурентно–способных специалистов посредством интеграции учебных систем Таджикистана и России»–ИТИМ (г. Куляб, 2018), Республиканская научно–теоретическая конференция на тему посвященное 75–летию Кулябского госуниверситета имени Абуабдулло Рудаки и 30–летию государственной независимости Республики Таджикистан – КГУ (г. Куляб, 2020 часть 2). Международной научно–практической конференции на тему «Интеграция науки, инновации и производства основа реализации технологии дуального образования» – ИТИМ (г. Куляб, 2023).

Публикация результатов исследования. Основное содержание исследования автор опубликовал в 1 монографии и 12 научных статей. Из них 6 статей опубликованы в рецензируемых журналах Высшей атестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, 7 параграфов, заключения и списка использованной литературы. Общий объём диссертации составляет 189 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во **введении** указываются актуальность темы, цели и задачи исследования, объект, хронологические рамки, теоретико–методологические основы, источниковедческая база, научная новизна, теоретическая и практическая значимость исследования, степень достоверности результатов и личный вклад соискателя, ученой степени.

Первая глава диссертации озаглавлена **«Зайниддин Махмуд Восифи и основы зарождения и формирования научно – исторического наследия в XVI веке»** и состоит из двух параграфов. В этой главе автор приводит сведения о факторы развития научной среды, научной исторической политики, история возникновения произведения, его места и значения с исторической, философской и литературоведческой точки зрения.

Первый параграф первой главы посвящена проблеме **«Творческая деятельность, жизненное испытание и научно–историческое наследие великого Зайниддина Махмуда Восифи»**. Указано, что творческая деятельность таких великих представителей таджикской науки и литературы выступая с образцовым качеством богатого и разнообразного наследия средневекового периода, послужит более 500 лет всему человечеству.

Зайниддин Махмуди Восифӣ является одним из величайших мыслителей периода средних веков таджикского народа и период его деятельности и жизни соответствует периода работы и правления Темуриёна и Шайбониёна, который стал знаменитым в связи с появлением научно–исторического произведения **“Бадоеъ–ул–вакоъ”**

По нашему мнению, его обучение, общественные, политические и нравственные взгляды и мнения Зайниддина Восифӣ до сих пор находятся в исследовании и анализе других великих учёных. Изучение этой проблемы безусловно вызывает внимание представителей науки и литературы. Роль и гуманизм Зайниддина Восифӣ начинается с его места рождения города

Хирота. Произведение “Бадоеъ–ул–вакоеъ” Зайниддина Восифӣ является самым ценным для изучения многих важных исторических проблемах таджикского, узбекского и иранского народа, потому что оно создано на основе личных наблюдений и впечатлений самого автора. А также, мы сможем достать в этом важном историческом источнике самые важные сведения о развитии профессии, ремесла и торговли в городе Хироте и его окружения.

Восифи как эрудированный и великий мыслитель средних веков с обнародованием произведения “Бадоеъ–ул–вакоеъ” рассмотрел важнейшие проблемы, связанные с культурным наследием, социальной жизни предков с большим уважением. Жизнь и деятельность такого великого мыслителя обогащает и разнообразит литературу и культурное наследие наших таджиков. В этой связи, произведение “Бадоеъ–ул–вакоеъ” Зайниддина Восифи относится к числу научных произведений средних веков Востока.

Второй параграф первой главы называется **“Ситуация Хорасана и Мовароуннахра в XVI веке в исторических условиях творения произведения «Бадоеъ–ул–вакаи»,** в котором диссертант написал об историческом и политическом положении творения произведения “Бадоеъ–ул–вакоеъ”, которое связано с основами жизненных обоснований и доводов.

Зайниддин Восифи родился в то время, когда его страна потерпела внутренних конфликтов аджнабияна. Этот период для таджикского народа и прежде всего для Зайниддина Восифи оказался очень сложным и судьбаносным периодом под давлением иноземцев. Великий наставник С. Айни исследуя данную картину, написал следующее: “В то время, в котором жил и работал Восифи, состояние Ирана, Хуросона и Средней Азии было очень сложным и запутанным”[2, с. 9].

В борбах среди правителей Темурияна Бобур Захируддин Мухаммад в 1500 году захватил Самарканд, однако некоторые племена узбеков Дашти Кипчака под руководством Шайбонилона

захватил большую часть Мовароуннахра, и отоковали в сторону Самарканда. Вблизи Сарипула Бобур потерпел поражение, покинул Мовароуннахр [53, с. 629].

На территории Мовароуннахра кочевые казахи занимались ограблением населения. Один из знаменитых казахских правителей Косимсултон показывая свою доблесть и храбрость, в 1509 году нанёс удар Мухаммаду Шайбониона. Об этих временах атаки темуриёна в сторону казахских кочевников Восифи в «Бадоеь–ул–вакоеь» дал вот такое сведение: «Впоследствии бедный (покорный) и господин правитель Амир Хусайн и сын кози (судьи) Тошкента просили разрешение, и направились в сторону Ташкента. И оттуда они добрались до Туркистана. Союзники (хон и Кучумхон и другой путник) правителя Самарканда перешли в сторону Туркистана. Ходжа Офок, который являлся министром правителя Абусаида по причине болезни остановился в Саброне» [12, с. 422].

Территория Хорасана и Мовароуннахра в XVI веке считался регионом конфликтов и войн и противопоставлений правителей данного времени. Восифи именно в это время противостояний опубликовал своё великое и значительное произведение “Бадоеь–ул–вакоеь”.

Данное произведение является очень ценным в этом сложном условии для рассмотрения политической ситуации и места представителей религии, реализации формы обучения, торговли, трудности социальных отношений и образцов культурных наследий, нравом и обычаев, формах хозяйствований, профессиональных занятий, народных профессий и ремесла, войн и противостояния правителей, борьбы последователей представителей религии и сектов и других проблем социально политической и экономическо–культурной жизни.

В этом параграфе автор делает вывод, что это поистине историческое произведение создано на основе жизненных документов. «Бадаи–ул–вакаи» освещает множество сложных исторических, географических, политических и этнографических

вопросов, которые можно назвать исторической энциклопедией таджикского народа. В нем собраны народные сказки, пословицы, ребусы и истории в говорах разных мест. В этой исторической работе собраны также записи официальных документов, писем, надписей на надгробных камнях

Второй глава диссертации называется **«Отражение сектного положения и религиозной проблемы в «Бадоеь–ул–вакаи»** и состоит из двух параграфов, в котором исследовались теория и исследования проблем, связанные с совокупностью сектных и религиозных проблем, которые характерны средневековых периодов исламского Востока и могут повлиять на социальную жизнь населения.

Первый параграф второй главы называется **«Освещение религиозных конфликтов в «Бадаи–ул–вакаи»** в данном параграфе, изображение религиозных конфликтов было основной целью изучения, закончились анализы проблемы религии, взаимных конфликтов шиитов и суннитов.

В общем сектные конфликты XVI века на базе или же основе шиитов развивались, в отношениях между людьми развивали конфликты. Результаты конфликтов между сектами шиитов и суннитов принесли очень много катастроф, бедствий и отрицательно повлияли на развитие научной и культурной жизни и народного хозяйства таджиков.

Взгляды и мнения о сектных конфликтах в «Бадоеь–ул–вакоеь» занимали одно из виднейших мест.

Сектные конфликты и действия их начинающих с целью защиты тогдашнего правительства ещё начались с древних времён и они действовали очень жёстко. Определили цели методы и средства развития сектных конфликтов того времени и для их реализации они очень постарались.

Сектные конфликты, и их отрицательные катастрофы стали причинами смерти сто тысячных людей, разрушением благоустроенных городов, застоя познания, культуры и др. На расширенной территории Центральной Азии большая часть

населения были последователями исламской религии и направления суннитов. Арабы бедуины (кочевники) в начале распространения исламской религии для формирования и развития цивилизации этого региона очень многое повлияли. Эти факторы в будущем для развития исторической культуры, формирования национальных традиций и степени их жизни конкретно повлияли. До сегодняшнего дня неполностью разрушились этнические вражды и конфликты между народами меньших кочевников. Мы наблюдали такую напряжённую политическую ситуацию среди одной части населения южного и северного таджиков территории Хорасана.

В научно–историческом произведении «Бадоеъ–ул–вакоеъ» Восифи в качестве научно–исторического источника мог ярко показывать из особенностей исторической и политической ситуации данного времени, плохое поведение и действия последователей шиитского секта по сравнению последователей секта суннитов на территории Хорасанской области, в том числе, городов Машхада, Нишопура и Хирота. Осуществленные сектной политики в начале XVI века была реализована со стороны короля Исмоили Сафави и группы Сафавия путём насилия мечом, клинкой и убийством людей. В результате они затронули распространение своего обучения и идеологии и занимались убийством представителей других сектов.

Автор отмечает, что нападения иноземцев, в том числе шаха Исмаила Сефевиды, на территорию Хорасана и проводимая ими политика привели к ухудшению культурно–политической, экономической и социальной ситуации в стране.

В данном параграфе целью исследования является описание религиозных конфликтов, для анализа религиозных вопросов показаны конфликты между шиитами и суннитами.

В целом диссертант отмечает, что религиозные конфликты XVI века проросли на почве шиизма, достигли своего высокого уровня развития и посеяли семена разлада в человеческих отношениях. Итоги конфликта между шиитскими и суннитскими

сектами стали причиной многих трагедий и негативно сказались на развитии научной, культурной и экономической жизни таджикского народа.

В втором параграфе **второй главы «Рассмотрение должностей, церемония и административных должностей в «Бадаи-ул-вакаи»** подвергаются изучению и анализу три важных момента, в том числе религиозные титулы и должности, похороны, государственные и административные должности.

По мнению автора, в XVI веке существовало множество религиозных титулов и должностей для управления государством и регулирования религиозного положения в стране, что показано в «Бадаи-ул-вакаи», их положение. и роль в религиозной жизни.

В XVI веке на территории государства Темурияна, Шайбонияна и Сафавияна очень сильным оказался влияние исламской религии, большое количество религиозных званий и должностей действовали на подобие шайхулислам, шайх, кози, муфти, хатиб, имом, халифа, мухтасиб, научно-религиозный авторитет хазрат, алохазрат, мавлоно, мавлави, суфи, мулло, махдум, муноди, хоча, уламо, доруламо, пешво, муктадо и других.

Задачи кози в средних веках прежде всего состоялись из контроль из за рухонияна, монастыров и медресе и законов шариата.

По мнению автора мухтасиб была такая должность, что она проконтролировала в прошлом в выполнении наблюдателя предписания ислама, соблюдения порядка и законов, правильности гирия весов, цены на рынках, медресе и других местах. Термин «мухтасиб» встретился чаще всего в творчестве историков и летописцев периодов средних веков. На правой стороне трона короля находились полководцы, шайхулислам, кози солдата законовед шариата и каждый из этих должностей и званьев и религиозных рангов властвования имеют свои законы, роли и задачи, практически оказывает помощь в устойчивости и твёрдости опор существующей власти.

Изучение религиозных авторитов должностей таджикского народа является следующим аспектом и стержнем данного произведения. На основе анализа и выводов научных произведений таджикских и советских учёных показаны роль и устойчивости места и расположения многих религиозных народных должностей в работе службы управления властей и правительством соглашения Хорасана и Мовароуннахра, которые были свойственны данному периоду. Эти титулы: шейх–уль–ислам, шейх, кази, муфтий, хатиб, имам, халифа, мухтасиб и многие другие религиозные звания, святейшейство, его высочество, мауляна, мавлави, авлия, суфи, мулла, махдум, ходжа, улема, доруламо и другие в государствах Тимуридов и Шейбанидов, сыгравших особую роль в утверждении законов и религиозного правопорядка.

По мнению автора, главной задачей мухтасиба было не допустить разложения нравственности и духовности в обществе. В средние века регулирование рыночных цен, контроль за рыночными весами, контроль за качеством товаров, поставляемых на рынок, входили в число экономических задач отдела мухтасиба. Слово «мухтасиб» почти всегда наблюдается в работах средневековых историков. Справа от царского престола стояли полководцы, шейхи ислама, судьи, муфти, и каждый из существовавших титулов и должностей в местной административной единице способствовал укреплению существующих законов государства.

В этом параграфе вопрос о погребении описан как особый восточный ритуал исламских ценностей и традиций. Еще один вопрос, связанный с похоронами, – это размещение на могиле камней с надписями на арабском языке. В XVI веке Зайниддин Васифи написал надпись на надгробии Сиондходжахана, правителя Ташкента. Надпись на камне или памятный камень – это история, потому что она раскрывает определенный период истории.

Во время изучения «Бадоеь–ул–вакоеь» мы встретились с некоторыми званиями и административными должностями которые были очень известными в средние века на подобие эмир, мухрдор, садри аъзам, сипахсолор, девонабеги, мирзобоши, мирохур, караулбеги, бий, хоқон, додхох, иноқ, атолиқ, ясовул, косуд, кадхудо, доруға, навкар, вакил, пайкы, муставфии девон, осафчоҳ (назоратчий бино), кутволи қалъа (коменданты қалъа), бек (хокими музофот ё вилоят), удайчи (мудири тафтишот) и другими. Каждое звание и должности которые отмечены чуть выше, направили свою деятельность в различные направления жизни общества, в том числе взимание налогов, налогообложение, финансы, армия, общественные порядки, дороги и воды, извещение и другие.

Изучение звания и религиозные административные должности на основе произведения Восифи «Бадоеь–ул–вакоеь» показывает, что в XV– XVI веках их количества было очень много, и каждый из них в направлении своей деятельности на территории страны выполняли свои задачи и практические действия.

Третья глава диссертации озаглавлена **«Бадаи–ул–вакаи» как историко-этнографический источник XV-XVI веков** и состоит из трех параграфов.

Первый параграф третьей главы диссертации называется **«Отражение архитектурной жизни и ремесленного производства в «Бадаи–ул–вакаи»** и включает в себя проблемы исследования положения архитектурных памятников, профессии и ремесло.

Исследователь отмечает, что создание крепостей и дворцов, гробниц, медресе и мечетей, постоянных дворов, управлений полиции, бани и спортивных комплексов, увеселительных заведений, темниц считаются важными происшествиями в культурной жизни XVI века.

А также автор отмечает, что архитектурные памятники имеют культурные ценности, даже с этой целью привёл много

примеров и фактов о развитии этой отрасли в жизни народов из «Бадаи–ул–вакаи». Автор также утверждает, что архитектурные памятники являются культурными ценностями.

Атакже автор отмечает, что мемориальные памятники имеют культурные ценности, даже и с такой целью можно привести много фактов о развитии этой сферы в жизни народов, из «Бадоеъ–ул–вакоеъ» приведены примеры. С учётом этой точки, данная тема имеет ценностное значение.

В «Бадоеъ–ул–вакоеъ» Восифи речь идёт об особенностях мемориальных памятников таджиков, которые свидетельствуют о мемориальных ремеслах и проектировании наших предков. Мы разделили их на следующие части: административные здания, религиозные здания, социальные здания, хозяйственные здания и культурные здания.

Административные здания: к административным зданиям относятся высшая мусульманская духовная школа, минарет (башня), крепость, правительственное управление, постоялый двор, караван – сарай (усадеб), темница (тюрьма), управление полиции, дворец и другие.

Религиозные здания: к этому виду зданий относятся мечеть, кладбища, мавзолей, комната для удержания посты, дервешеский монастырь, дома и колонаты медресе.

Социальные здания: теплицы, надстройка над домом, баня, увеселительное заведение, винный погреб, подземное водохранилище, шатёр, палатка, храм, святилище, кровля, башня, форт, дворец, торговый дом, майкада и другие.

Хозяйственные дома и здания: к этому виду зданий относятся кладовая, дровяной сарай, казначей, склады, крытый переход в зданиях, двор, дом, палатка, шатёр, суфа (небольшое глинянное здание), комната (келья), беседка (павильон), веранда (терраса), бассейн, туалет, арка, надстройка над домом, хлев, сарай для скота, конюшня (стойло), гардеробная, стеклянный дом (хрустальный дом), гостиница, обувной, столовая и другие.

Культурные здания: к этому виду зданий относятся здания городских внешних парков, ресторан, спортивные комплексы, музей, плавательные бассейны, столовая и другие.

В построении зданий использование жжённых кирпичей занимало особое место. Иногда в строительстве одновременно использовали жжённые и необожжённые сырые кирпичи. Например, стены здания построят из необожжённых кирпичей, а его гробницу строят из жжённых кирпичей.

Во времена существования государства Темурияна на территории Хоросана и Моваруннахра строительство зданий находилось на высоком уровне. По нашему мнению в архитектуре этого времени замечилось разнообразие. В это время очень сильно развивалось искусство ремесло. Красивое узорье, и синий и белый цвет в кирпичах свидетельствовали о ремесле этого периода. Основной материал строительства зданий состоялся из земли, красной глины, жжённые и сырые кирпичи и деревья. В зданиях дворцов и крепостей были увидены узорье, и изображения противостояний и праздников царедворцовых.

В втором параграфе третьей главы, была рассмотрена проблема **«Отражение музыкального и этнографического искусства в историческом произведении «Бадаи–ул–вакаи»**, а также были изучены и исследованы важности роли искусства в жизни таджикского народа, виды искусств, национальные струнные музыкальные инструментов среди народа, исполнения искусства танцев, искусства подготовки одежд и различных блюд и другие.

Автор дает сведения об известных художниках и мастерах Герата, таких как Хусейн Кучакной, Хасан Нойи, Хафиз Мири Хонанда, Хафиз Басир и Мирози, Зухра Чанги, Сайид Ахмади Гиджаки, ДжигариЧанги Муканни, Мухибали Балабони, Хасан Уди, Али Кучак Танбури, Касымали, Мирзо Байрам Конунсоз, Максуд Али Раккос и Мохчучуки Раккос. Дисертант считает, что каждая профессия искусства имеет большое значение для

изучения и выявления социального прогресса в существующем обществе.

Музыка, особенно в период властвования эмир Хусайна Бойкарои Темури на территории Хорасана и Мовароуннахра очень сильно развивалась, и короля Темура очень постарались для хороших музыкантов и певцов и во времена путешествий забрали их собой.

В XVI веке на территории Хорасана и Мовароуннахра появились очень много культурных традиционных признаков на подобие праздников и церемоний, музыкальное искусство, пение песен, танец и художественное искусство, и остались до наших дней. Тогда жили очень много известных композиторов, певцов, танцевальщиков и играющих в различных инструментах. Однако, исторические, литературные и музыкальные источники, в которых изображены и написаны имена известных артистов и их инструментов, до сих пор они ещё не изучены. По этому, мы поставили перед собою цель, чтобы взять главную опору в «Бадоеъ–ул–вакоеъ» Зайниддина Восифи, и додим сведения о композиторах, певцах, играющих в инструментах, танцеводщиках, и их музыкальных инструментах.

По нашему мнению, произведение «Бадоеъ–ул–вакоеъ» Восифи считается важнейшим историческим источником для изучения истории искусства народов таких стран как Афганистан, Средней Азии и Ирана в XVI веке.

«Бадоеъ–ул–вакоеъ» в качестве ценного исторического источника, о проблемах этнографии таджикского народа имеет огромное значение. Атакже изучали и исследовали искусство шитьё одежды и подготовки блюд и других.

Об искусстве в «Бадоеъ–ул–вакоеъ» даны очень важные и нужные сведения. Восифи показывал в произведении именно известных певцов, танцевальщиков, играющих в инструментах, название инструментов и других. Несмотря на внутренние войны, культурная жизнь наряду с правителями Сафавитов и Шайбонитов, в основном в придворных традициях ранних веков в

великих культурных центрах Мовароуннахра и Херосана, Ирана развивался на подобие Бухоро, Самарканда, Марва, Хирота, Табреза, Машхада, Шираза, Исфахона и других.

Третий параграф третьей главы называется **«Изображение народных обычаев и национальных традиций в «Бадаи-ул-вакаи»** и посвящен анализу и рассмотрению организации и проведению свадеб, торжеств и церемоний, связанных со свадьбами, гостеприимством, спортом, мерами веса и длины, денег.

Автор отмечает, что обряд таджикской свадьбы состоит из выбора невесты, сватовства, благословения, бракосочетания, отведения невесты в дом жениха, сартарошон (обряд постригания жениха в день свадьбы), посадка жениха и невесты на трон, постеления постели и так далее. В диссертации представлена обширная информация о свадьбах, традициях и древней культуре таджикского народа.

Одна из исследуемых проблем в «Бадоеь-ул-вакоеъ» Зайниддина Восифи это церемония свадьбы молодых людей. Церемония новобрачных таджиков занимала особое место в духовную и социальную жизнь народа. Эта церемония является главным социальным образцом отношений семьи. Общественность в церемониях о рождении ребёнка, обрезание, обряд постригания в день свадьбы очень ярко свидетельствуют о развитии таджикской обычай и традиции [46, с. 7].

Церемония свадьбы таджиков по национальной традиции распределяется по следующим этапам: сватание, обручальный обряд, выкуп за невесту, бракосочетание, посещение новобрачной ближайшими родственниками её и мужа.

Первые шаги свадьбы начинается из сватания. Сватания в произведении Восифи «Бадоеь-ул-вакоеъ» встречается и сказал «уважаемому торговцу, что идите в Табрез и свате эту девочку для этого парня» [12, с. 807].

Роль сватанцев в создании семьи очень велика. Сватанцы состоят из двух людей много повседавшие женщина и мужчина и

они выходят для выбора невесты. Они сыграют важную роль для того, чтобы согласились её родители. Их просьба занимает очень много времени. Они выходят, чтобы найти красивую девушку с высоким ростом, и чтобы она была воспитанная.

Следующая проблема, которая находилась под исследованием, это был спорт. Начиная с древних времён, таджикско-персидский народ уделяло серьёзное внимание проблеме спорта молодёжи. В древнем историческом источнике этого народа привели очень много примеров и фактов для изучения молодёжи мечом, бросанием копья, булавой, борьбой шахматами, скачкой, хоккеем на траве, козлодраком и другими. В прошлом ни одно мероприятие не было проведено без проведения таких видов спорта. По нашему мнению наших предков, настоящая молодёжь, который имеет ответственность за присмотра границы и дома, он обязательно должен владеет спортивными мастерствами. По этому с детства мы должны ребятам и детям такими мастерствами. Таджикский народ из древних времён считал спорт как одно из главных средств здоровья.

Значение спорта велико в здравоохранение человека. Затем спорт занимал особое место в творческом и педагогическом наследии Абулкосима Фирдоуси, Ибни Сино, Кайковуса, Носири Хусрава и других. Зайниддин Махмуди Восифи в свои произведении «Бадоеъ-ул-вакоеъ» о спорте давал интересные сведения.

ЗАКЛЮЧЕНИЯ

Основные научные результаты диссертации

После изучения и исследования научных трактатов, книг, руководств и научных статей, теоретической аналогии «Бадоеъ-ул-вакоеъ» Зайниддина Махмуда Восифи как историческо-этнографический источник XV-XVI веков мы пришли к такому выводу:

1. Книга Зайниддина Васифи «Бадаи-уль-вакаи» является ценным историко-этнографическим источником и имеет большое историческое значение в изучении истории таджикского народа, его науки и культуры. «Бадаи-уль-вакаи» написана таджикским мыслителем и реалистом Зайниддином Васифи на простом таджикско-персидском языке и известна как авторитетное историческое произведение в научных кругах многих стран мира. Действительно, историю того или иного периода чаще всего оценивают по историческим источникам, путевых и политических книг, повестей, завещаний и триумфальных книг, царских книг и воспоминания писателей и мыслителей прошлого.

«Бадаи-уль-вакоъе» уникальный исторический источник, освещающий различные стороны жизни таджикского народа. Определение ситуации научной среды политической ситуации времени Зайниддина Васифи и появления произведения «Бадаи-уль-вакаи» заслуживают внимания и имеют высокую научную ценность, и эта тема привлекает наибольшее внимание исследователей. Однако большое значение имеют признание статуса, места и научной сущности произведения «Бадаи-уль-вакоъе», определение научного источника и произведения и его роли в исторической науке.

2. Таджикский мыслитель Зайниддин Махмуд Восифи после миграции из своего родного города Хорасана в сторону Мавароуннахра во время своего исторического путешествия пережил много переключения и конфликтов. Он жил на низкой уровне развития феодально-патриархального общества и в этой сложной среде написал труд «Бадаи-уль-вакаи», и оставил в наследие будущим поколениям. Это произведение является важным историческо-этнографическим источником, сохранившим свое место до наших дней. «Бадаи-уль-вакаи» охватывает исторические события второй половины XV и первой половины XVI веков, происходившие на территории Хорасана и Мавароуннахра [11–М].

3. После завоевания города Герат царем Исмаилом Сефевидским в 1510 году Восифи подвергся преследованиям со стороны национальных религиозных конфликтов. Сефевиды разделили население на неверующих и мусульман спровоцировали религиозные конфликты между сектами. Вначале, влияние Сефевидов и их последователей стабилизировалось в северной части Хорасана, а постепенно его влияние на южную часть страны достигло города Герат. Краснозащитные начали оскорблять суннитов в том результате в обществе начались волнения и нестабильность, а невинные люди были убиты религиозными деятелями. Город Герат считался крупнейшим центром таджикской науки и культуры, он перестал функционировать и его миражи полностью стерлись. В XVI веке эти конфликты столкнулись друг с другом в высшей степени. Религиозные конфликты и их негативные последствия приводят к гибели сотен тысяч людей, разрушению процветающих городов и сел, упадку духовности, культуры, хозяйства и т. д. [6–М].

4. Отражение религиозных вопросов, в том числе и погребальных обрядов, занимает одно из главных мест в «Бадоеъ-уль-вакоъ». В каждом историческом периоде в проведении этого ритуала происходит что-то новаторское. При изучении погребальных обрядов по среднему произведению «Бадоеъ-уль-вакоъ» мы не наблюдали и не находили проведения таких обрядовых мероприятий, как саритахти, пятница, сорок, шесть месяцев, сбор стола.

Практика административных дел и устройство административных и религиозных должностей. В этот период существовал ряд религиозных титулов и должностей а также множество административных должностей [3–М;4–М].

5. Зайниддин Махмуди Васифи как учёный и исследователь своего времени занимает особую роль и место в изучении культурного наследия жителей Хорасана и Мовароуннахра и исторические условия определяют роль и положение мыслителя как учёного интеллекта времени. Он

своими глазами видел несправедливость Темурской государственности и в своих произведениях дал обширный сведения о краже и распаде этой династии. С этой точки зрения показывая активность этого великого мыслителя в этой области его ведущих идей и теорий как в этот период, так и в будущем имеет большое значение для определения его исторической роли в истории таджикского народа, в том числе историографии в современных условиях суверенитета страны.

6. Народное искусство музыки и пения достигло высокого уровня развития в этот период, как важная часть культуры таджикского народа. Музыка, особенно во времена правления султана Хусейна Бойкара Темури, достигает высокого уровня развития. Темурские амиры награждали известных художников и поощряли художников. На протяжении всей истории таджики славились своими народными искусствами, высшими ремеслами, такими как ремесло, кузнечное дело, ювелирное дело, архитектура, боевое искусство, кулалы, резьба по дереву, вышивка, выпечка хлеба и различных продуктов питания.

Ремесла считалась источником повышения и улучшения социального статуса жителей. В общем, произведение Зайниддина Восифи «Бадоеъ-ул-вакаи» – это великий клад слов. В нём изобилуют пословицы, мудрость, фольклор и более чем пятисотлетняя история наших славных предков, обильно представленный во всей красоте красноречий и словах общечеловеческой речи. В целом, работа Зайниддина Восифи «Бадаи-уль-вакаи» – это большая сокровищница слов.

Кроме того, в этот период значительно развилось также искусство одежды и приготовление национальной еды и т. д. Одежда народов, этой земли, имеет свои национальные особенности. Мужская одежда имела свои особенности в зависимости от местности. Например, хорезмийские узбеки, туркмены и каракалпаки носили одежду из ткани красного цвета. Таджики и узбеки Ферганской области чаще всего носили одежду зелёного и синного цвета [2-М;8-М;10-М].

7. Как источник и историческо-этнографический памятник, «Бадоеъ–уль–вакоеъ» дает важную информацию о национальных блюдах, о том, как правильно их готовить, о месте и разнообразии их приготовления, а также о городских столовых. Шеф–повара, место приготовления пищи и тому подобное очень подробно описаны в «Бадоеъ–ул–вакоеъ» [1–М].

8. «Бадоеъ–уль–вакаи» – Восифи отражает бытъ, обычай, традиции и обряды ритуали этикет и другие аспекты в жизни жители Хорасана и Мовароуннахрра. Процесс обучения воспитания осуществлялся в медресе, хонаике, мечети, базаре, проспекте и домах фозилон (учённые) и велся на персидском и арабском языках. В этот период в медресе преподавались в основном различные науки, в том числе арабский язык, логика, мааниха, математика, история, религиозные науки– юриспруденция, тафсир, хадисы и другие. Существование библиотек как источника знаний и сохранения исторических артефактов сыграло большую роль.

Отражение культуры, развитие медресе, то есть первых начальных школ, народных традиций, национальных традиций, примеры ритуалов, описанных в «Бадоеъ–уль–вакоеъ», могут служить пробуждению культурного наследия народов Центральной Азии. Свадьба в этот исторический период проходила со своими особыми особенностями. Смысл этой свадьбы–радость и веселье [7–М;5–М;]. 9.Физические

упражнения, как один из способов улучшения здоровья людей служит здоровому человеку. Борьба, бег, прыжки, перетягивание каната, стрельба из лука, шахматы и тому подобное широко распространены среди жителей нашего исследуемого территорий, эти виды спорта чаще можно увидеть во время народных праздников, в том числе праздника Навруз, что свидетельствует о связи прошлого с настоящим.

Национальные игры в каждую эпоху имели свой особый статус. Спорт как важный аспект человеческой жизни имеет практическое значение. Спорт предназначен не для того, чтобы

наблюдать и привлекать внимание людей, а для укрепления тело, ловкости, выносливости и долгосрочного здоровья. По сведениям Васифи в городе Герат существовало специальное поле для проведения борцовских поединков. Шах Хусейн Бойкаро уделял особое внимание в развитию этого вида спорта [9–М;].

10. В «Бадоеь–уль–вакаи» Васифи рассказал о чеканке монетах и обращении денежных отношений на территориях Тимуридского и Шайбанидского государства. При изучении данной работы мы получили очень интересные сведения о деньгах конца XV и начала XVI веков периода Тимуридской и Шайбанской государственности, которые играют практическую роль в изучении социальной, экономической, политической и культурной ситуациях этого исторического периода. Монеты, как письменный памятник, могут оказать практическую помощь в раскрытии многих важных вопросов социально–экономической, политической, религиозной и культурной жизни народа в качестве надежного исторического источника [12–М].

Рекомендации по практическому использованию результатов исследования.

1. Критическое издание «Бадоеь–уль–вакоеь» Зайниддина Махмуда Восифи, как источник и историческо–этнографический труд, дает возможность подробно затронуть важные темы, касающиеся элементов государственности, политической и социальной атмосферы, культурных ценностей, верований народа, обычаев, национальных и гуманитарных традиций его предков, расширения мы должны знать о торговле и культуре, миграции людей науки и литературы, профессиях и ремеслах при правлении Тимуридов, Шайбанидов и Сефевидов в Хорасан и Мовароуннахр, а также в другие города и регионы относительно далекого и близкого.

2. Учение и доктрина «Бадоеь–уль–вакоеь» Зайниддина Махмуда Восифи, отражение религии, религиозной ситуации в условиях глобализации и предотвращение распространения

неприятных экстремистских движений в современном обществе, станет нашим путеводителем и воспитателем.

3. Не исключено, что в рамках специальных курсов с использованием «Бадоеъ-уль-вакоеъ» и других исторических источников рассказывается об исторических событиях на территории Хорасана и Мавераннахра в период средневековья.

4. В учебных программах по источниковедению и историографии полезно изучать произведение «Бадоеъ-уль-вакоеъ».

5. В рамках проекта будут изучаться научные диссертации и чтение специальных курсов «Бадоеъ-уль-вакоеъ» в качестве важного историко-этнографического ресурса.

6. Изучение «Бадоеъ-уль-вакоеъ» может содействовать в воспитании чувства эстетизма, нравственности, архитектурного искусства, профессионализма, национальных ремёсел и искусства таджикского народа. 7. Некоторые из основных вопросов истории государственности времен Темур, Шейбанидов и Сефевидов, в том числе такие народные искусства, как архитектура, резьба и штукатурка, должны быть изучены на основе сравнения и использования «Бадоеъ-уль-вакоеъ».

8. Данная работа руководства по служению должна быть в рамках науки с целью правильного рассмотрения национальных ценностей и народных традиций.

9. Министерство образования и науки республики в целях развития сферы образования и воспитания в СОШ в полной мере использовать этот исторический источник.

ЛИТЕРАТУРА:

[1] Айни С. Алишер Навоӣ [Матн] / С. Айни // Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1948. –267с.

[2] Айни С. Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъ-ул-вакоеъ» [Матн] / С. Айни // Сталинобод, 1956. –314с.

[3] Айни С. Намунаи адабиёти тоҷик [Матн] / С. Айни // Душанбе, Адиб, 2010. –448с.

- [4] Андреев М.С. Таджики долины Хуф [Текст] / С.М. Андреев // Сталинобод: Изд-во АН Таджикской ССР, 1958. –521с.
- [5] Арбобзода А. Таърихи фарҳанги халқи тоҷик [Матн] / А. Арбобзода // Душанбе, 2003. –266 с.
- [6] Асрорӣ В. Зарбулмасал ва мақолаҳои тоҷикӣ [Матн] / В. Асрорӣ // Сталинобод, 1956. –100с.
- [7] Бартольд В.В. Сочинения в 9 т [Текст]. / В.В. Бартольд // М., 1963. Т.2. –1002 с.
- [8] Бартольд В.В. Сочинения в 9 т [Текст]. / В.В. Бартольд // М., 1963. Т.2. –1002 с.
- [9] Беленицкий А.М. Историческая топография Герата XV в. [Текст] / М.А. Беленицкий // Алишер Навои: сборник статей. М. Л., 1946. –С. 176–202.
- [10] Бертельс Е.Э. Избранные труды. Навои и Джоми [Текст] / Э.Е. Бертельс // М., 1965. –498с.
- [11] Бертельс Е.Э. Литература на персидском языке в Средней Азии [Текст] / Э.Е. Бертельс // СВ. М. Л., 1948. Т.V. – 222с.
- [12] Болдырев А.Н. Васифи Зайнадин. Бадаи-ал-вакаи. Критический текст, введ. и указатели [Текст] \ А.Н. Болдырев // М.: Изд-во вост. лит., 1961. Т.1. –682с., Т. 2. –662с.
- [13] Болдырев А.Н. Тазкире Нисори как новый источник для изучения культурной жизни Средней Азии XVI века [Текст] / Н.А. Болдырев // ТОВЭ. Л., 1940. –С.91–300.
- [14] Болдырев А.Н. Зайнадин Васифи таджикский писатель в XVI. [Текст] / А.Н. Болдырев // Душанбе. Адиб: 1989. –464с.
- [15] Брагинский, И. С. Из истории таджикской народной поэзии [Текст] / И.С. Брагинский // М., 1956. –493с.
- [16] Брагинский, И. С. Из истории таджикской народной поэзии [Текст] / И.С. Брагинский // М., 1956. –493с.
- [17] Гафуров Б.Ф. Тоҷикон [Матн] / Б.Ф. Гафуров // Душанбе: Ирфон, 1983. Ҷ. 1. –455с.
- [18] Гафуров Б.Ф. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва давраи нав [Матн] / Б.Ф. Гафуров // Душанбе: Ирфон, 2010. –866с.

- [19] Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз [Матн] / Ғ. Ғоибов // Душанбе, 2006. –906с.
- [20] Гуляницкий Н.Ф. История архитектуры [Текст] / Ф.Н. Гуляницкий // 3–е изд. доп. М.: Строй издать, 1984. –336с.
- [21] Давидович Е.А. Клад древних и средневековых монет Таджикистана [Текст] / А.Е. Давидович // Душанбе, 1979. –358с.
- [22] Джалилов А. Из истории положения женщин. Средней Азии до и после распространения ислама [Текст] / А. Джалилов // Душанбе: Ирфон, 1974. –44с.
- [23] Довуди Д. Денежное обращение деревенного и средневекового Хатлона [Текст] / Д. Довуди // Душанбе: Дониш, 2006. –347с.
- [24] Додихудоев Р.Х. Афганистан сегодня [Текст] / Х.Р. Додихудоев Х. Назаров // Душанбе, 1998. –180с.
- [25] Ёқубов Ю., Ғуломова Э. Хулбук пойтахти қадимаи Хатлон [Матн] / Ю. Ёқубов., Э. Ғуломова // Душанбе: Эр–граф, 2006. –67с.
- [26] Заходер, Б.Н. История восточного средневековья [Текст] / Б.Н. Заходер // М.: МГУ, 1944. –152с.
- [27] Илясов, Я. Согдиана [Текст] / Я. Илясов // Душанбе: Адиб, 1987. –687с.
- [28] История народов Узбекистана [Текст], Ташкент, 1947. Т. 2. –474с.
- [29] Кисляков Н. А. Семья и брак у таджиков [Текст] / Н. А. Кисляков // Т. 44. ТИЭ.–М., Л., Изд–во АН. СССР, 1959. –269с.
- [30] Лерх П. И. Археологическая поездка в Туркестанский край в 1867 году [Текст] / П. И. Лерх // СПб, 1870. –39с.
- [31] Чалилов А. Аз таърихи вазъи занони Осиёи Миёна баъди пахншавии ислом [Матн] / А. Чалилов // Душанбе: Ирфон, 1974. –43с.
- [32] Чураева Г. Таърихи халқи тоҷик (Дастури таълими) [Матн] / Г. Чураева // Хучанд, 2016. –352с.

[33] Мирзоев А. Ҳикояҳо оид ба Ибни Сино ва шахсияти ӯ [Матн] / А. Мирзоев // Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1953. –141с.

[34] Мирзоев Н. Дипломатия қоида ва меъёрҳои ташрифотӣ [Матн] / Н. Мирзоев // Душанбе: Ирфон, 2014. –240с.

[35] Миров Т. Фольклор дар эҷодиёти Зайниддин Восифӣ [Матн] / Т. Миров // автореф. дисс...ном. илм. филологӣ. Душанбе, 1973. –27с.

[36] Муллоҷонов С. «Таърихи Масъудӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ [Матн] / С. Муллоҷонов // Душанбе: Ирфон, 2013. –239с.

[37] Мухтаров А. Эпиграфические памятники XI–XIX вв. из Кухистана как источник по истории народов Средней Азии.. наук [Текст] / Мухтаров // дисс... д-ра.истор. Душанбе, 1971. –685с.

[38] Мухторов А. Аз таърихи фарҳанги Мовароуннаҳр [Матн] / А. Мухторов // Душанбе, 2001. –154с.

[39] Носирова Х. Офтоб дар Шарк [Матн] / Х. Носирова // М., 1962. –56с.

[40] Ҳодизода Р. Саъдиев С. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI–XIX ва ибтидои асри XXI) [Матн] / Р. Ҳодизода., У. Каримов., С. Саъдиев // Душанбе: Маориф, 1988. –414с.

[41] Ҳотамов Н., Довудӣ Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик [Матн] / Н. Ҳотамов., Д. Довудӣ., С. Муллоҷонов., М. Исоматов // Душанбе: ЭР-граф, 2011. –641с.

[42] Петрушевский И.П. Ислам в Иране в VII–XV веках [Текст] / И.П. Петрушевский // Л., 1966. –399с.

[43] Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён [Матн] / Э.Ш. Раҳмонов // Лондон, 1999. К.1. –240с.

[44] Р.Н. Фрай. Мероси Осиёи Марказӣ аз қадим то ҳучуми туркҳо [Матн] / Р.Н. Фрай // Душанбе: 2000.

[45] Сайдалиев Р.А. «Бадоеъ-ул-вақоеъ» хулосагирии илмӣ-таърихӣ ва таҳлили этнографӣ [Матн] / Р.А. Сайдалиев // Душанбе: Ирфон, 2019. –168с.

[46] Сафаров Х.Х. Таърих ва фарҳанги Роғ дар асри XIX ва ибтидои асри XX [Матн] / Х.Х. Сафаров // Душанбе. 2021. –169с.

[47] Семёнов А. Гератское искусство в эпоху Мир-Али-Шира «Навои» [Текст] / А. Семёнов // ЛИУз. 1938. К. 4. –С.81–89.

[48] Сотиволдиев Р.Ш. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев // Душанбе: Эр-граф, 2011. –460с.

[49] Фаҳлаёни Х.Х. Мамасанъ дар гузаргоҳи таърих [Матн] / Х.Х. Фаҳлаёни // Шероз: Интишороти Ҳованд, 1371 (1992). – 538с.

[50] Хамза Камол. Политическая история Мавераннахра в XVI в. [Текст] / К. Хамза // Душанбе, 2007. –175с.

[51] Шишов А.Точикон [Матн] / А. Шишов // Душанбе. 2015, Қ.15. –464с.

[52] Эмомалӣ Раҳмон. Точикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Иборат аз чаҳор китоб [Матн] / Э. Раҳмон // Душанбе: Ирфон, 2009. –704с.

[53] Энциклопедияи миллии тоҷик.Қ.1. Душанбе 2011. 607с.,Қ. 2. 664с., Қ. 4. 660с.

[54] Паҳлавонов А. Афкори педагогии халқи тоҷик дар асрҳои XVI ва XVII [Матн] / А. Паҳлавонов // Кӯлоб, 1994. –240с.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАЧАИ ИЛМӢ

а) Монографияи илмӣ:

[1–М]. Сайдалиев Р.А. Бадоеъ–ул–ақоеъ, ҳулосагирии илмӣ–таърихӣ ва таҳлили этнографӣ [Матн] / Р.А. Сайдалиев. Душанбе: Ирфон, 2019. - 165с.

б) Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:

[2–М]. Сайдалиев Р.А. Ривожёбии санъати мусиқӣ ва рассомӣ дар «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ [Матн] / Р.А. Сайдалиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. №3/6 (176). Душанбе, 2015. –С. 13–16. (ISSN 2074–1847)

[3–М] Сайдалиев Р.А. Инъикоси маросими дафн дар «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ [Матн] / **Р.А. Сайдалиев** // (ISSN 2219-5408) Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. №1 (84). Душанбе, 2020. –С. 191–195. (ISSN 2219-5408)

[4–М]. Сайдалиев Р.А. Инъикоси сару либоси миллӣ дар сарчашмаи илмӣ–таърихии «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ [Матн] / **Р.А. Сайдалиев** // (ISSN 2616-526) Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. №1 (25) Кӯлоб, 2021. –С. 52–58. (ISSN 2616-526)

[5–М]. Сайдалиев Р.А. Инъикоси масоили тӯй дар сарчашмаи илмӣ–таърихии «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ [Матн] / **Р. А. Сайдалиев** // (ISSN 2616-5260) Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. №1 (26). Кӯлоб, 2022. –С. 226–231. (ISSN 2616-5260)

[6–М]. Қурбонов Б.Р., Сайдалиев Р.А. Инъикоси вазъи низоъҳои мазҳабӣ ва оқибатҳои он дар «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ [Матн] / **Б.Р. Қурбонов, Р.А. Сайдалиев** // (ISSN 2616-5260) Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. №2 (31). Кӯлоб, 2023. –С. 305–313. (ISSN 2616-5260)

[7–М]. Сайдалиев Р.А., Носиров Х.С. Таърихи пайдоиши мадрасаҳо дар қаламрави вилоятҳои Хуросон ва Мовароуннаҳр дар асрҳои XV–XVI [Матн] / **Р.А. Сайдалиев, Х.С. Носиров** // (ISSN 2616-5260) Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. №2 (31). Кӯлоб, 2024. –С. 300–311. (ISSN 2616-5260)

в)Мақолаҳое, ки дар дигар нашрияҳо ба таъб расидаанд:

[8–М]. Сайдалиев Р.А. Инъикоси варзиш дар «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ

[Матн] / **Р.А. Сайдалиев** // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи «Нақши ҳамгирии илм, инноватсия ва технологияҳо дар рушди иқтисодии кишварҳо» - ДТМИ. Кӯлоб, 2016. –С. 135–137.

[9–М]. Сайдалиев Р.А. Унвон ва мансабҳои давлатӣ маъмурии асрҳои XV–XVI [Матн] / **Р.А. Сайдалиев** // Маҷаллаи илмии Академияи Идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2020. –С. 45–48.

[10–М]. Сайдалиев Р.А. Инъикоси сиккаҳо ва гардиши муносибатҳои пулӣ дар ҳудуди давлатҳои Темуриёну Шайбониён дар асари «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ. Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи «Ҳамгирии илм, инноватсия ва истеҳсолот заминаи асосии татбиқи технологияи дуалии таҳсилот» - ДТМИ. Кӯлоб, 2023. –С. 414–418.

[11–М]. Сайдалиев Р.А. Ривҷебии санъати мусиқии аҳди темуриён дар асари «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ [Матн] / **Р.А. Сайдалиев** // Маводи конфронси илмӣ–назариявӣ Дар мавзуи «Нақши Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ дар тайёр намудани мутахассисон», Бахшида ба 70 солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Қ2. Кӯлоб, 2015. –С. 30–33.

[12–М]. Сайдалиев Р.А. «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ сарчашмаи илмӣ–таърихӣ [Матн] / **Р.А. Сайдалиев** // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ–амалӣ дар мавзуи «Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таъмини амнияти миллии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар шароити тағйирпазирии ҷаҳон. Кӯлоб, 2022. –С. 255–258.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Сайдализода Рустам Абдулло дар мавзуи «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XVI–XVI» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 6.1.5. Таърихнигорӣ, манбаъшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ

Вожаҳои калидӣ: Восифӣ, таърих, таърихнигорӣ, дарбор, Хуросон, Мовароуннахр, низоъ, шиа, сунний, унвон, мансаб, ҳавзаҳои илмӣ–фарҳангӣ, осор, меъморӣ, соҳҳои миллӣ, санъат, суннатҳо, анъана.

Мавзуи таҳқиқ таърихи «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографӣ омӯзиши ҳамачонибаи таърих, этнография, археология ва фарҳанги ин давра мебошад.

Масъалаҳои асосии дар диссертатсия таҳқиқшаванда. Рочеш ба баррасӣ намудани «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XVI–XVI» мебошад, ки тавассути тарзҳои таҳлили муқоисавӣ, мисли, системавӣ, таҳлил, илмӣ ва назарӣ сурат мегирад.

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ ин омӯзиши «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XVI–XVI» иборат аст, арзиши он дар қиёс бо дигар осори таърихӣ ва таҳқиқоти илмии муосир мушаххас шавад.

Объекти таҳқиқро «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XVI–XVI» ташкил медиҳад,

Предмети таҳқиқро «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XVI–XVI» ташкил медиҳад.

Методҳои таҳқиқ. Барои коркарди навҳои номбаршудаи кор мо аз таҳлили айнияти илмӣ, таърихият, масъалагузорӣ, муқоисаи таърихӣ, системавӣ, таҳлил, илмӣ ва назарӣ истифода бурдем. Хусусиятҳои мушаххасӣ маводи таҳқиқотӣ ва зарурати иҷрои вазифаҳои гузашташуда боиси истифодаи методҳои таҳлили муқоисавӣ, системавӣ, таҳлил, илмӣ, назарӣ ва ғайра гардид.

Навгонии илмии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки дар он бори аввал масоили «Бадоеъ–ул–вақоеъ»–и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ҳамчун сарчашмаи таърихӣ–этнографии асрҳои XVI–XVI» ташкил медиҳад, ки дар таҳқиқоти мазкур дар шакли комплексӣ дар сатҳи муқаммал, аз лиҳози таърихӣ ба таври илмӣ мавриди таҳлил қарор мегиранд. Таҳқиқи мо ба марҳилаи мавҷудияти ҳукмронии Темуриён сарчашмаи таърихӣ ва анъанаҳои миллии ин давр мусоидат мекунад.

Дараҷаи таъриқ: Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқ метавон барои донишҷӯён ва барои аспирантону унвонҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбӣ дарсу машғулиятҳо ба роҳ монд.

Соҳаи истифода: истифода дар тартиб додани дастурҳои таълимии ҳалқи тоҷик, фарҳанг, курсҳои махсус, дар мақолаҳои илмии таҳқиқот ва истифода дар раванди таълими таърихнигорӣ ва маъхазшиносӣ.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Сайдализода Рустам Абдулло на тему «**Бадаи-уль-вакаи" Зайниддина Махмуда Восифи как историко-этнографический источник XV-XVI веков**» на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 6.1.5. Историография, источниковедение и методы исторического исследования.

Ключевые слова: Васифи, история, историзм, придворный, Хорасан, Мовароуннахр, конфликт, шиитский, суннитский, титул, должность, научно-культурная сфера, артефакты, архитектура, национальные сооружения, искусство, традиции.

Темой исследования является история «Бадаи-уль-вакаи" Зайниддина Махмуда Восифи как историко-этнографический источник XV-XVI веков», всестороннее изучение истории, этнографии, археологии и культуры этого периода.

Основные вопросы, исследуемые в диссертации, касаются рассмотрения «Бадаи-уль-вакаи» Зайниддина Махмуда Восифи как историко-этнографический источник XV-XVI веков», которое рассматривается с помощью методов сравнительного анализа, таких как системный, аналитический, научный и теоретический.

Цель исследования. Основной целью диссертационного исследования является изучение «Бадаи-уль-вакаи» Зайниддина Махмуда Восифи как историко-этнографический источник XV-XVI веков», чтобы определить его ценность по сравнению с другими историческими произведениями и современными научными исследованиями.

Объектом исследования является исследование «Бадаи-уль-вакаи» Зайниддина Махмуда Восифи как историко-этнографический источник XV-XVI веков».

Предметом исследования является «Бадаи-уль-вакаи» Зайниддина Махмуда Восифи как историко-этнографический источник XV-XVI веков».

Методы исследования. Для обработки перечисленных видов работ мы использовали анализ научной объективности, историзма, проблематики, исторического, системного, аналитического, научного и теоретического сравнения. Специфические характеристики материала исследования и необходимость выполнения поставленных задач привели к использованию методов сравнительного, системного, аналитического, научного и теоретического анализа и другие.

Научная новизна исследования проявляется в том, что в нем впервые сформулированы вопросы «Бадаи-уль-вакаи» Зайниддина Махмуда Восифи как историко-этнографический источник XV-XVI веков», которые в данном исследовании в комплексной форме всесторонне, с исторической точки зрения, анализируются на научном уровне. Наше исследование способствует этапу существования тимуридского владычества и историко-этнографический источник и национальным традициям этого периода.

Степень реализации: на основе результатов исследования могут быть организованы занятия для студентов и аспирантов высших профессиональных учебных заведений.

Область применения: использование при составлении учебных пособий по истории таджикского народа, культуре, специальным курсам, в научных статьях исследования и использование в процессе обучения историографии и источниковедению.

ANNOTATION

to the dissertation of Saidalizoda Rustam Abdullo in the topic: "**Badoe-ul-waqoy "of Zainiddin Mahmud Vasifi as a source for the ethnographic history of the XV and XVIth centuries**" for the academic degree of candidate of historical sciences in specialty 6.1.5. Archeology and Methods of Historical Research.

Key words: Vosifi, history, historian, court, Khuroson, Movarounahr, conflict, shia, sunni, title, regional, scientific-cultural bases, trace, architect, national composition, art, Sunna, tradition.

Subject of study. Reflecting of regional situation and national traditions" Personal contribution of the degree applicant to the scientific research.

The main issue explored in the dissertation is the consideration the reflection of the religious situation and national traditions in "Badoe-ul-waqoy "of Zainiddin Mahmud Vasifi as a source for the ethnographic history of the XV and XVIth centuries

which is analyzed through the methods of comparative analysis such as systematic, analytical, scientific and theoretical.

Purpose of the study. The main goal of the dissertation research is the study of "Reflection of the religious situation and national traditions in "Badoe-ul-waqoy "of Zainiddin Mahmud Vasifi as a source for the ethnographic history of the XV and XVIth centuries to clarify its value in comparison with other historical works and modern scientific research.

Object of study. Study of the "Reflection of the religious situation and national traditions in "Badoe-ul-waqoy "of Zainiddin Mahmud Vasifi as a source for the ethnographic history of the XV and XVIth centuries)".

Subject of study. Reflecting of regional situation and national traditions" in "Badoe-ul-waqoy "of Zainiddin Mahmud Vasifi as a source for the ethnographic history of the XV and XVIth centuries)".

Research methods. To process the listed types of work, we used the analysis of scientific reality, history, problem solving, historical comparison, systematic, analysis, scientific and theoretical. The specific characteristics of the research material and the need to fulfill the assigned tasks led to the use of methods of comparative, systematic, analytical, scientific and theoretical analysis, etc.

The scientific novelty of the research is manifested in the fact that for the first time it organizes the issues of reflection of the religious situation and national traditions in "Badoe-ul-waqoy "of Zainiddin Mahmud Vasifi as a source for the ethnographic history of the XV and XVIth centuries)" which is presented in this study in a complex form at a complete level, from a historical point of view are analyzed in a scientific way. Our research is facilitated by the stage of existence of the rule of the Temurians and the religious situation and national traditions of this period.

Level of implementation: based on the results of the study, it is possible to conduct classes and trainings for students and for post-graduate students and graduate students of the institutions of higher professional education.

Sphere of use: can be used in the preparation manuals on the history of the Tajik people, culture, special courses, in scientific articles of research and use in the process of teaching history and archeology.